

Јован Бабић

ЕТИКА РАТА И „ТЕОРИЈА ПРАВЕДНОГ РАТА“

I

Оправдање рата чини се безнадежним пројектом: то оправдање је у исто време *немогуће* и *неужно*. Можда је ово друго – да је оправдање рата нужно – било извор потребе да се изгради “теорија праведног рата”, једно теоријско оруђе помоћу кога би се могли прибавити оправдавачки разлози за употребу силе у случајевима када се чини да је та употреба неопходна. Али шта заправо овде значи “оправдавање”? Шта мислимо када питамо “Да ли се, и како, рат може „оправдати”? Шта је то што се ту оправдава, шта може да се оправда, и шта коначно желимо да оправдамо? У једном занимљивом чланку под насловом “Тријумф теорије праведног рата (и опасности од успеха у томе)”¹ Мајкл Волзер каже: “Теорија праведног рата је почела у служби сила. Или барем ја тако тумачим Августинов потез да замени радикално одбијање [употребе силе] од стране хришћанских пацифиста *активном службом хришћанског војника*”. А затим наставља: “Сада побожни хришћани могу да се боре у име светског града за *империјални мир* (у овом случају, дословно, *рех Романа*)”.

Овде “служба” означава, наравно, војну службу, и то легитимну и освештану службу посвећену ствари мира, нешто што чак представља ствар дужности. Остало је прилично очигледно и наизглед убедљиво. Али ту се ипак суочавамо са проблемом који се може изразити у облику питања које Волзер поставља на другом месту: “Како може бити погрешно да се учини оно што је исправно?”² Или, у формулацији која је у складу са питањем на почетку текста: “Како може бити исправно да се учини оно што је погрешно?”

¹ Упоредити М. Walzer, *Arguing about the War*, Yale University Press 2004, p.3. В. превод С. Дивјака, “Тријумф теорије праведног рата (и опасности успеха)”, у М. Волзер, *Морал и прљаве руке*, Албатрос Плус, Београд 2010, стр. 113.

² М. Volzer, “Political Action: The Problem of Dirty Hands”, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 2 (1973), no. 2, p. 164. Видети такође Дивјаков превод у “Политичка акција: Проблем прљавих руку”, М. Волзер, *Морал и прљаве руке*, стр. 14.

Један од проблема са оправдањем свакако је и у томе што је само оправдање сложено и што има више различитих и међусобно независних нивоа. Ми ћемо овде разликовати два различита аргументативна низа који указују на два различита скупа проблема од којих се сваки делимично али непотпуно преклапа са традиционалном дистинкцијом између *ius ad bellum* и *ius in bello*. Затим ћемо се позабавити неким другим проблемима који леже у основи могућности оправдања рата, пре свега у вези са артикулацијом и границама оправдалачке снаге одбране и њеног могућег оправдања.

I. 1.

Једна линија аргументације односи се на *моралне ризике* и опасности присутне у рату као предмету одлуке, као пракси у којој се учествује и као феномену који нам се догађа. Природа ових ризика извор је нашег осећања да је рат немогуће оправдати.

Оно што прво пада на памет када се помене рат, као одређена активност коју “обављамо”, јесте *убијање*, и смрт као резултат убијања. У рату се гине и убија. У опис рата је укључено убијање, ризик убијања. Тај ризик је двострук. То није само ризик *да се погине*, што јесте једна од специфичности рата али не и његова дистинктна специфичност: тај ризик је присутан у свим или скоро свим људским делатностима, а у неким од њих са вероватноћом која није битно различита од оне коју срећемо у рату. Али ту је и један други ризик који, иако опет присутан и у другим људским делатностима ипак представља прави морални ризик – то је ризик *да се убије други*, и то не случајно и ненамерно (што такође спада у ризике рата, али и већине других људских делатности) већ тако да убијање, иако није део циља рата, игра важну, конститутивну, улогу у артикулацији установе рата. Та улога је, као и код војске³, примарно улога *претње* и производња *уцењивачког* капацитета који та претња има: није сврха да се убије већ да се *под претњом убиства* издејствује да друга страна прихвати оно што ми хоћемо. Ово је позната

³ Видети моју студију “Рат као појава и као пракса”, *Theoria* 2/1995, фуснота бр. 18 на стр. 29; прештампано у књизи *Морал и наше време*, Просвета 1998, друго издање Службени гласник 2005; у овом последњем издању то је фуснота на стр. 174.

клаузевицијанска одредба рата као инструмента којим се детерминише воља противника.⁴ Ова дефиниција не имплицира нужност убијања као део описа коначне сврхе (циља) рата, али имплицира нужност не само претње убијањем него и самог убијања као дела описа *средства* да се та сврха оствари.⁵ И убијање и претња убијањем имају инструменталну вредност, али та инструментална вредност овде није таква да би се то одређено средство могло заменити неким другим средством (што је део дефиниције „инструменталности“: замењивост једног средства другим, ако оно постоји) – у рату нема замене овог средства неким другим; једина замена која постоји јесте одустајање од рата, тј. одустајање од циља, а то више није у домену инструменталних вредности.

Међутим, иако је примарно ова сврха усмерена на *претњу* да се убије уколико то за реализацију постављене сврхе буде неопходно, односно потребно, ипак сврха појединачног поступка (а онда и агрегата појединачних поступака) и сврха укупне колективне делатности су толико далеко једна од друге да убијање постаје интегрални део сврхе неких појединачних поступака иако није истовремено и сврха укупне колективне делатности⁶. Овај ризик, ризик да се убије, и то не случајно већ као интегрални део саме делатности „ратовања“, јесте специфичност рата и има очигледну моралну важност. Како то оправдати? Како оправдати овај прелазак са претње на реализацију претње када је реализација претње (убиство) тако очигледно морално погрешна?

Кандидат за оправдање који се овде намеће јесте *самоодбрана*.⁷ У контексту самоодбране могуће је имати права која се иначе нормално немају; самоодбрана

4 Видети Carl von Clausewitz, *On War (Vom Kriege)*, 1832), Penguin Books 1968, p. 101: “Рат је чин насиља којим се противник присиљава да испуни нашу вољу”.

5 Претња неће бити реална нити озбиљно схваћена ако нема стварне намере да се и изврши, што се у пракси рата стално изнова потврђује.

6 Сврха укупне колективне делатности је, као што ћемо видети, победа, а она се заправо умањује, или поскупује, убијањем, што се види из принципа пропорционалности, који како год да се интерпретира захтева најмању могућу количину убијања (као параметар најниже могуће цене рата).

7 Разлог што тај први кандидат није одбрана већ самоодбрана јесте што одбрана, као шири појам (који укључује самоодбрану), може бити, прво, неодређена (шта је све предмет одбране и како успоставити било какву валидну демаркацију између онога што јесте и онога што није одбрана?), друго - скопчано са додатним захтевима за оправдање, као што су нпр. овлашћење или обавеза (нпр. службена обавеза коју имају чувари да бране предмет чувања) – што повлачи питања која се не појављују код самоодбране (где имамо само захтев за прецизношћу). О овоме ће још бити речи касније, у анализи разлике између самоодбране и одбране онога што је вредно да се брани. Очигледни проблем одбране других се заправо лако решава колективним одређењем

претпоставља постојање напада или непосредне претње напада, а у рату је то штавише сасвим непосредна смртна претња која се суштински разликује од таквих претњи у другим људским делатностима. Теорија праведног рата увелико користи ову схему резоновања, нарочито у оквиру доктрине о „моралној равноправности војника“ – пошто рат представља ситуацију у којој обе стране једна другој испостављају озбиљну смртну претњу, дајући тако једна другој оправдање да своју позицију конституишу као позицију самоодбране. У борби се за обе стране може рећи да се бране, од напада друге стране.

Заиста, сасвим је очигледно да је у ситуацији борбе, у којој се војници налазе један наспрам другог, њихова позиција симетрична: обе стране представљају смртну опасност једна за другу. Ова ситуација подсећа на чувени Кантов пример о бродолому. Кант каже, „Не може бити таквог *казненог закона* по коме би се досудила смртна казна некоме ко би у бродолому, да би спасио свој живот, одгурнуо некога другога, чији је живот исто тако угрожен, са даске на којој је тај други био нашао свој спас“.⁸ Иако се Кант у наставку ограђује од овог закона нужде (*necessitas non habet legem* – нужда нема закон: не ради се о поступку који *није за осуду [unculpabule]*, већ о таквом поступку који је само *некажњив [unpunibule]*), ипак се може рећи да ова слика адекватно описује ситуацију учесника у рату као стање нужде а не стање избора и слободе. То је стање у коме је могуће некажњиво убијање, јер закон којим би се утврдила кажњивост и њен критеријум *није могуће* успоставити. Да би се такав закон успоставио неопходно је изаћи из оквира који дефинише такву ситуацију, али то не значи неку темпоралну релацију, у смислу да би се накнадно, када се једном из тог оквира изађе, кажњивост накнадно успоставила јер ситуација својом унутрашњом логиком, нуждом коју садржи, заправо конституише кључно одређење поступка као дозвољеног у том тренутку.⁹

самоодбране. Тако одбрана других излази из домена овог оправдања јер захтева посебно овлашћење али се колективна самоодбрана сасвим лепо може и артикулисати и, као што ћемо видети, сасвим принципијелно оправдати у потреби одбране свог колективног живота и начина на који се он нормативно успоставља и артикулише (уставни поредак државе).

⁸ Видети И. Кант, *Метафизика морала*, 6: 235.

⁹ Ова нужност фактичке дозвољености производи нормативну немогућност успостављања недозвољивости, показујући занимљив и важан пример нечега што бих био склон да назовем приматом фактицитета.

Зато је самоодбрана дозвољена и није кажњива накнадно, ретроактивно, када опасност прође. Ако би се то урадило онда би то била нека ретроактивна “правда” (поништавање, у светлу онога што се накнадно десило, “погрешне”, по правилу укупно неуспешне, одбране), што би повлачило не само примену неког још неустављеног критеријума вредновања већ и узрочну детерминацију из *будућности* која би уклонила слободу и поступак самоодбране у потпуности правдала изгледима на успех (или самим, коначним¹⁰, успехом), што би разорило сам појам самоодбране и уместо ње увело дистрибуцију одговорности у складу са пропорцијама стварне снаге да се одбрана реализује.

Ситуација описана у Кантовом примеру заиста јесте једна веома рђава ситуација у којој *idealiter* нико не би требало да се нађе –али у којој се ипак свако може реално наћи, нарочито ако није био довољно пажљив да то избегне.

Природа ове *пажње*, када су у питању појединци, представља животно и морално најважнију тачку етичког проблема рата зато што све мере предострожности да се не доспе у такву, у суштини нехуману, ситуацију су у истинитом опису те ситуације нужно и у потпуности смештене у прошлост, што значи да понекад никаква додатна или накнадна предострожност није довољна да се могућност доспевања у ову ситуацију заиста избегне¹¹. Ова немогућност, која је основа моралне позиције рата која се може изразити тврдњом да иако се рат

10 Коначним, зато што је могуће да одбрана (самоодбрана) неког појединца буде успешна а да укупна одбрана његове стране у рату то не буде (могуће је да се преживи пораз) што би из будућности обесмислило самоодбрану учинивши је неоправданом, јер није доприносила победи оних који су победили, напротив, запречавала је и одлагала такав исход, доприносећи објективно поскупљењу (у свим смисловима, економском, политичком, моралном) рата. Чини се да управо оваква необична логика стоји у основи нове доктрине о “праведним и неправедним војницима”, доктрине коју заступају нпр. Дејвид Родин (David Rodin) и Џеф Мекмахан (Jeff McMahan). В. о овоме нпр. у Uwe Steinhoff, “Rodin on Self-Defense and the “Myth” of National Self-Defense: A Refutation”, forthcoming in *Philosophia*, 2013.

11 Понекад је могуће дезертирати, увек је могуће извршити самоубиство, али није могуће учинити да оно што је резултат претходног одлучивања не буде чињеница, ако је то чињеница (да је рат почео). Један од начина који се понекад подмеће као таква тобожња могућност јесте претпоставка да сви на обе (односно свим) странама одбију да учествују у рату. Али псеудоуниверзалност овог захтева у суштини је неморална: да су учесници нападачке стране одбили да учествују у нападу онда напада не би било и учесници одбрамбене стране не би ни били доведени у нељудску ситуацију да размишљају о томе да ли да се бране или не (по цену да учествују у убијању агресора). Остављајући по страни огромну разлику између индивидуалног (слободног) и колективног (ограничено слободног, процедуралног) одлучивања овде се може рећи следеће да је сасвим је могуће капитулирати пред нападом, али напрасно одустати од потенцијално успешног већ започетог напада изгледа, благо речено, необично. Спречавање рата, када је он почео, је ишчезло као могућност, уместо тога наступила је друга могућност, да се рат заврши. В. о овоме бриљантан текст Ч. Брода „Да ли треба да се боримо за своју земљу у следећем рату“ (C. D. Broad: "Ought We Fight for Our Country in the Next War?", *The Hibbert Journal* 34 (1936): 357-67), *Theoria* 1/1993.

морално не може оправдати то не повлачи да је свако учествовање у њему недозвољиво, произлази из две околности. Прва је отвореност и начелна непредвидивост будућности; друга је природа колективног одлучивања које појединца може довести у ситуацију у којој његово властито одлучивање престаје да буде фактор у производњи стварности. Обе ове околности су веома делотворне у ограничавању слободе делања и производњи нужности која мења природу моралне одговорности у поступцима који долазе након затварања оних могућности које су можда постојале у прошлости (наиме да се избегне оно што се више не може избећи).¹²

Управо зато овај опис најтипичније ратне ситуације, ситуације борбе на живот и смрт у којој се налазе учесници рата, не представља ни приближно комплетну дескрипцију феномена рата. Можда је то опис најтипичније ситуације у којој се учесници рата могу наћи, и привлачност тог описа долази делимично из интуиције о релеванцији управо те ситуације за свакога ко још није умро. Тај опис своди ситуацију на само један њен део, изостављајући питање како је до ње дошло, свдећи је у целини на неку врсту нужности, иако је рат, барем на почетку, такође нешто о чему се одлучује а не нешто што се просто само дешава. Како се то десило да су се војници уопште нашли у тој ситуацији у којој они (морају да) пуцају једни у друге? Војници који се боре, који се налазе усред борбе, представљају заиста нашу прву асоцијацију на реч “рат” и најдиректнији симбол рата, али овде се ипак ради о много сложенијој и далекосежнијој појави која захтева уверљиву и одговорну, озбиљну, анализу. Ма колико типична, па чак и централна, била слика војника који се боре на живот и смрт, ипак та слика, својом парцијалношћу, редукује проблем на само један његов део у коме се природа рата, а онда и његово

12 Ово је важан моменат, јер се у критици рата веома често полази од манихејске претпоставке да је рат нешто начелно избеживо и нешто што се дешава другима, онима који, за разлику од нас, нису довољно опрезни и одговорни да избегну да се у таквој ситуацији уопште нађу, или просто нису довољно “добри и исправни” (који су, за разлику од нас, “зли”) да би се уопште потрудили да то избегну, подразумевајући да је жеља (или чак опис ситуације као непожељне, као ситуације у којој нико – нормалан – не би желео да се нађе) довољна да се то и стварно избегне и чак да је то довољно за неко “право” да се то не деси! И мада је ово у некој мери тачно за колективе (озбиљни и одговорни колективи понекад могу избећи ову опасност) за појединце је то практично скоро ирелевантно (па се “опрез” накнадно испољава као бекство из своје земље “негде другде”, на неки простор који није покривен овом опасношћу). Уколико се изведе на време бекство не мора да се претвори у дезертирање, али и тада нема основа за ону врсту лицемерја коју они који су побегли често испољавају, као врсту лицемерне осуде оних који су “остали”.

потенцијално оправдање, заправо и не види. У Кантовој слици имамо бродолом који се десио пре описане ситуације са два бродоломника који су пали у воду, пливају и у даљини виде даску на којој могу наћи спас.

Борба око даске наступа *након* тога. Слично, у контексту борбе у рату и суочавања са непријатељем који представља смртну претњу, имамо опет ситуацију *да је рат већ почео*. Рат је део постојеће (актуалне) стварности око војника, са свим релевантним састојцима који означавају ту стварност: промењене околности (присуство стварне а не само могуће смртне претње), суспензија многих правила обичног живота укључујући ту и веома важне правне норме, законе, претпоставке и критеријуме евалуације свега што се чини, и тако даље. Питање да ли је рат *требало* да почне (што је у реду стварности прво питање релевантно за оправдање) разликује се од питања шта да се ради сада – *након* што је рат почео (што је, иако у реду стварности друго, у реду потребе за одлучивањем питање које се намеће као прво и заправо једино практички релевантно, зато што одговор на оно прво питање више нема практичну релеванцију пошто је цела релеванција сажета у чињеници да се то десило и да је рат од могућности постао стварност). За оне који су се нашли у рату разлог, или разлози, зашто је рат почео има сада само одложено важност. Они морају да се боре, а тек касније ће, можда, бити у ситуацији да испитују узроке зашто се то уопште десило, и у оквиру тога да ли је требало да се деси или није. Такве могућности може и да не буде, и често је у стварности и нема – кад се рат заврши узроци рата су толико покривени другим догађајима (са такође великом узрочном снагом у произвођењу последица) да се то питање по правилу додатно одлаже и оставља историчарима. Видећемо касније да ово спада у одређење природе рата, у његову главну особину – привременост: да је рат стање ствари које треба да се заврши, да прође (а не да се, прелажењем одмах на анализу узрока његовог настанка, још једном кроз њега пролази). Очај који по правилу прати рат, као и осећај несреће и понижености што се то уопште дешава никако не могу да борбу замене истраживањем узрока, и оправданости узрока, рата. То је сасвим видљиво у доживљају оних који су се вратили из борбе. Они који су учествовали често описују ситуацију на исти начин на који би то могао и онај који преживи

бродолом у Кантовом примеру: *он или ја*.¹³ Оно што је овде најважније јесте симетрија ове релације, која произлази из потпуног одсуства било ког личног односа према „њему“: „он“ је *потпуни странац*, „ја“ *ништа не знам о пјети*.

Овде се може протестовати да аналогија није тачна. Војници нису бродоломници који су се просто нашли у тој рђавој ситуацији. Они могу калкулисати ризике, и избећи да се уопште нађу у тој ситуацији. Тако, на пример, Игор Приморац¹⁴ даје детаљан опис једне такве калкулације. Приморац је у једном смислу свакако у праву – увек постоји, у смислу да може да се замисли, начин да се избегне било какав ризик. Бродоломници су могли избећи да се нађу у ситуацији у којој су да су одлучили да не крену на пут, и да су то учинили свакако се не би нашли у тако ружној и понижавајућој ситуацији да се очајнички боре за балван у отвореној води. Али цена за то би била да стварно одустану од било чега у вези са путовањем. У контексту наше теме о рату то је аналогно капитулацији унапред, једном питању на које ћемо се још вратити. За оне који су доживели саобраћајни удес би свакако било боље да су остали код куће, али ипак некако изгледа непримерено рећи да њихова калкулација да ће преживети излазак на аутопут није била исправна.

Има овде још јачег апсурда који се, ако смо довољно сензибилни, може јасно осетити: ниједна особа укључена у овакву врсту борбе не може избећи да се погледа у огледало и упита шта долази после успеха, тј. када се у таквој ситуацији преживи. И, или се само мени можда тако чини, главно питање које ће се наметнути биће: Да ли сам *ја заслужио* да будем тај који је успео? Онај ко се суочи са таквим питањем ће под „ја“ укључити, наравно, цео свој живот, прошли и будући, а не само специфичности те посебне ситуације у којој се „ја“ и „он“ налазе (уз претпоставку да би и „он“, за себе, то исто тако видео: цео његов живот, али

13 Имао сам студенте који су учествовали у ратовима у Ираку и Авганистану, ратовима који су, (и) из позиције тих студената као војника, очито нападачки (и зато без заштите принципа самоодбране, и без могућности такве врсте рационализације за учествовање у њима: они нису учествовали у одбрани, нпр., Кентакија или Алабаме), и они су, озбиљно, описивали ситуацију борбе управо на тај начин: као фокусирање на питање „он или ја“, фокусирање које у том тренутку потискује питање које им се после враћа: да ли је боље преживео? И: зар нисмо обојица могли преживети? Зашто је он морао да умре да бих ја наставио да живим?

14 Igor Primoratz, „Michael Walzer’s Just War Theory: Some Issues of Responsibility“, *Ethical Theory and Moral Practice* 5: 221-243, 2002.

сада онакав како се може само замислити). Али какве везе има *цео* мој прошли, па и будући, живот са том ситуацијом смештеном у један тренутак? Како на тај начин упоредити два живота? Могуће је да ће се и осетити одређена захвалност – али ту апсурд добија свој пун смисао. Јер, иако, наравно, много зависи и од вештине, ипак је сувише тога зависно од случајности, од „среће“. Чему се онда упућује та захвалност? Судбини? Немогуће је избећи осећај понижења пред зависношћу од тако случајног и произвољног скупа околности у једној ситуацији која по претпоставци није детерминисана природним узроцима (као што би било, на пример, у земљотресу, или паду у провалију, што неки људи такође понекад тумаче као знак да их Бог не воли). Чини се да је управо ово један од главних разлога зашто при сусрету са феноменом рата имамо потребу да кажемо да је то нешто што је истовремено *немогуће* и *необходно* оправдати. Преживели то могу непосредно осетити. Они морају да поставе, себи и целом свету, оно Волзерово питање: “Како може бити погрешно учинити оно што је исправно”?

I. 2.

Сасвим *другачија линија аргументације* (наговештена на почетку указујући на један другачији скуп проблема) јесте садржана у природи функције и стварне сврхе рата: у стварности рат функционише као *правило одлучивања*. То је заиста веома необично правило које нема, као у полемикама и дебатама, свој одлучивалачки капацитет у снази разлога и аргумената који се нуде, и где ће бољи разлози и бољи аргументи однети превагу – већ у снази пуке моћи као такве, снази директне укупне моћи са којом се располаже (али која се није ту просто задесила већ је могла циљано, односно рационално, да се скупља и акумулише за ту сврху, сврху одбране или напада). Физичка сила у тој укупности моћи има велику и може имати преовлађујућу тежину. Рат као правило одлучивања заснива једну институцију чија је сврха да се дође до одлуке у стварима у којима други начини да се до одлуке дође нису успели¹⁵, уз истовремено прихватање, односно додатну али

¹⁵ Могуће је, наравно, да се рат као средство употреби, као што се често и употребљава, и онда када постоје други начини решавања сукоба, али се рат перципира као једноставније, јефтиније или подобније средство за дати циљ (нпр. у перцепцији надмоћи); али тада више не можемо говорити о томе да су све друге могућности за решење сукоба исцрпене, јер нису.

базичну одлуку, да се до одлуке свакако дође, да спор који постоји не остане нерешен. Дакле, *одлука да спор не остане нерешен* уз немогућност његовог решавања на било који други начин представља суштину рата – *прихватање* институције рата као инструмента одлучивања. *Конститутивно правило* ове институције јесте *победа*.

Када се пажљиво погледа *установа рата* можемо видети да она има две посебно важне временске тачке које су део њене суштине: почетак и крај. Обе ове тачке имају својства која су изузетно важна за озбиљну анализу рата зато што се у њима суштински, и практички веома ефективно и далекосежно, мења природа друштвене стварности: оквир нормативно валидних могућности, контекст живота и све оно што после њих следи кардинално је различито од времена пре сваке од њих, укључујући ту и најважније критеријуме за евалуацију одлука које се доносе и поступака који се чине. Мења се домен онога што је оправдано и што је могуће. То има за последицу да је опсег и нормативно и стварно могућих одлука и поступака након сваке од ових тачака сасвим другачији од оног пре њих: много тога што је било оправдано и могуће пре сваке од тих тачака није више оправдано или могуће након њих; уместо тога постаје оправдано, и често управо зато и могуће, оно што није било оправдано пре. Те су тачке иреверзибилне, иза њих нема повратка на претходно стање ствари. Живот се у свакој од ове две тачке кардинално и неповратно мења. Много тога што је било оправдано, нормално или могуће пре рата више то није у рату, као што и многе ствари које су могуће или оправдане у рату више то нису након што се рат заврши. И обрнуто, много тога што није било оправдано или могуће пре било које од те две тачке постаје оправдано и могуће након сваке од њих.

Те две тачке се ипак значајно разликују. Тачка почетка има раздвојене тренутке фактичке и нормативне иреверзибилности, док то за тачку краја није тако очигледно као што и није тако релевантно. Почетак, који представља напуштање нормалног законитог стања, представља уствари један процес акумулисања разлога сукоба, процес који је усмерен ка тачки иреверзибилности у којој више неће бити могуће одустати и одложити оно што је постало неизбежно. Али та тачка још увек

није формални почетак рата који представља институционалну прекретницу у артикулацији друштвене стварности. Формални почетак је обично касније од ове тачке стварне иреверзибилности, што ствара погрешан утисак да је „објава рата“ ствар одлуке која је у домену слободе а не већ у домену нужности. Нормативно временски касни за стварним, али нужност, долазећи из стварности, иде својим током и мења нормативну схему у тренутку када нешто што више није тек само претња постаје прокламована стварност са новим правилима.

Тачка краја је другачија, ту је слобода сасвим у сагласности са стварношћу, у једном спинозистичком поклапању нужности и мирења са њом. Или, другим речима, док почетак, у одустајању од важећих закона, представља прихватање ризика пораза као цене за наду у победу, и промену коју победа доноси, дакле улазак у једну неодређеност и неизвесност, дотле крај рата детерминише извесност и победе и пораза и представља излазак из ове неодређености и улазак у (ново) законито стање у коме нормативно, а и стварно, више нема неизвесности, и у коме (поново) имамо контролу над будућим временом, контролу која је неопходна за квалитетан живот у квалитетној, односно легитимној, слободи. Природа слободе у рату и миру битно је различита: у рату је слобода много већа али је дивља и неконтролисана, у миру је слобода ограничена на услове легитимности, или бар легалности, и зато је њен најквалитетнији и најважнији део, могућност предвидивости будућности, у миру стваран док то у рату није. Једна од најзначајнијих карактеристика рата јесте да у њему није лако, а понекад није ни могуће, разликовати квалитетну од неквалитетне слободе. У рату нема јасне и прецизно дефинисане разлике између легитимне и нелегитимне слободе; свака слобода, као моћ да се уради нешто што по претпоставци води ка победи, јесте дословно легитимна, али исто тако може бити оповргнута поразом и то независно од тога да ли му је допринела или не¹⁶. У рату нема пуно будућности, скоро све је у

¹⁶ Под условом да је могла, или да постоји ваљано тумачење на основу кога је могла, да допринесе победи: победа оправдава, и када је нема, када се ради само о поступку који је водио потенцијалној победи, или за који се веровало, или може разложно рећи да се веровало, да је водио победи. Поступак који се не уклапа у ову схему не може бити оправдан, ако га треба оправдати, ни у рату. Зато је ратни злочин *strictu sensu* само онај поступак који се лажно представља, или за који се тактички неисправно (неоправдано) претпоставља, да је учињен тобоже да би се пришло ближе победи иако нису постојали ваљани разлози да се тако претпоставља (поступак не само да није доприносио победи него није ни било разлога да се претпостави да ће доприносити).

садашњости, осим победе, или пораза, који су у будућности и који су важнији, и јачи, од свих текућих садржаја слободе (слободе да се учини све што се може за победу, чак без искључења онога што, иако може, не треба да се уради – али само контрачињенички: ако стварно доприноси победи, иначе носи ризик злочина и кривице)¹⁷. Зато је победа конститутивно правило установе рата, као што је и циљ који конституише рат као делатност, као акцију.

Ова двострука природа победе као конститутивног правила установе рата и као циља рата као подухвата јесте заправо суштина рата. Шта то значи? Шта је са оном претходном дескрипцијом по којој је рат борба и убијање оних који се међусобно не познају и који немају лично ништа један против другог? Зар ова дескрипција не указује да се ради о стању које је крајње непожељно (независно од пожељности победе)? Али ту заправо нема несклада: ако пажљивије погледамо можемо видети да на почетку обе стране показују, и то не само на декларативном нивоу, знаке жеље или наде да избегну оно што следи – нападнути се до последњег тренутка нада да неће бити нападнут, док се нападач нада да ће победа доћи брзо и лако, без или уз минимум свих оних ружних пратећих садржаја које рат са собом доноси.

I. 2. 1.

Можда ћемо имати тешкоће или дилеме у вези са овом другом надом – која би се остварила ако би се нападнута страна предала брзо, или још боље одмах – осим ако мислимо да нападнута страна заслужује да буде нападнута, и да је нападач у праву што предузима напад. Али ако нападнута страна заслужује да буде нападнута онда се то и не уклапа у нашу представу о рату, и било би пре

Онај злочин који је учињен у рату а нема ову особину јесте заправо “обични” злочин као и било који други, независно од тога колико ужасан он могао бити. Он можда не би био могућ без рата – и тада је рат претпоставка која омогућује тај злочин али сам злочин није “ратни”, рат је само контекст у коме се такав злочин лакше или уопште може десити. За анализу ове логике вид. Ј. Бабић, „Ратни злочин као злочин пораза“, *Јагње божије и звијер из бездана. Философија рата*, приредили о. Јован (Ћулибрк) и Р. Младеновић, Светигора, Цетиње, 1996; прештампано у књизи *Морал и наше време*.

¹⁷ Чудна је и трагична дијалектика ове ситуације: ако замислимо, нпр., да су атомску бомбу у II светском рату употребили поражени Јапанци видимо колики би то злочин био! Уопште, ризик да се буде поражен се мултипликује и обогаћује другим ризицима, као што код Бентама нечисто задовољство производи болне последице које се умножавају и акумулишу. Вид. J. Bentham, *The Principles of Morals and Legislation*, Prometheus Books 1988, p. 30ff.

окарактерисано као полицијска акција, поступак кажњавања, или пак чин освете или одмазде. Оно што свакако недостаје у карактеризацији полицијске акције јесте нека иницијална једнакост шансе на успех било које стране и одсуство неизвесности исхода што би онемогућило да се резултат означи као победа. Победа не би био погодан термин за ознаку онога што се десило: није сасвим примерено, језички, рећи да је полиција победила у неком свом сукобу са криминалцима, осим у метафоричком смислу. Изгледа примереније рећи да је полиција била *успешна* у ономе што је учинила него да је „победила“, јер између полиције и криминалаца нема никакве симетрије, никакве начелне једнакости. Чини се да је нека, макар минимална, иницијална једнакост део дефиниције рата, и да је присуство ове једнакости индиција да се ради о рату као сукобу у коме није унапред одлучено ко има право јер је одлучено да то буде резултат примене конститутивног правила рата као оквира одлучивања у коме се стране у сукобу третирају као начелно иницијално једнаке, што омогућава да се каже да је победа *праведна*, да победа стварно доноси крај рата и успоставу мира. И заиста, без ове претпоставке о иницијалној једнакости, заложеној у неизвесност исхода сукоба нема могућности да се говори о праву учествовања у том сукобу, као што ни криминалци немају право да „равноправно“ учествују у сукобу, нпр. да се бране, да узврате контранападом – немају право чак ни да беже, него имају обавезу да се предају (и све што ураде на својој одбрани или свом спасавању само додаје њиховој кривици).¹⁸

18 Да ли неуспешна одбрана „додаје“ кривици пораженог у рату? Не би требало, уколико је стварно у питању одбрана. Једино неуспешан напад, или неуспешна побуна, могу нешто „додати“ у овом смислу. За потпуније образложење ове тезе в. мој поменути текст „Ратни злочин као злочин пораза“. Управо је у овој разлици између неуспешне одбране и неуспешног напада основна разлика између одбране и напада – када ће не би било одбрана се уопште и не би разликовала од напада. Ова асиметрија, која излази изван описа конститутивног правила рата, има морално покриће које одбрани даје статус начелног оправдања који напад не може имати. Зато је ризик напада већи од ризика одбране, и не само у моралном смислу. Неуспела а озбиљно покушана одбрана, сасвим сигурно на нормативном плану, не повлачи кривицу, што не може да се каже за неуспешан напад: напад мора да успе да би се кривица избегла. Крајњи, иако ограничени, домен правде у рату могао би да се лоцира управо овде: да одбрана није извор кривице, и да је то случај и када одбрана не успе, а не само када успе. У том смислу одбрана није бременита примарним моралним ризиком, као таква, иако се, као и код напада, наравно коначна вредност, па и коначна политичка одговорност, артикулише у односу на успех: на победу. Победа је за нападача изазов који га уводи у сваки могући ризик, али он је начелно потпуно слободан да преузме или не преузме тај ризик, ту нема никакве нужде већ само сирове слободе. И онда ће нападач победу да рачуна као успех који му не доноси само бенефит због кога се одлучио да нападне него ће га и апсолвирати кривице јер ће победа санкционисати тај успех као нешто позитивно, нешто због чега је уопште било вредно ући у ризик постављања тако тешког циља. Победа је успех, у сваком погледу. Али пораз у рату не би требало да се своди на пуки неуспех као да постоји потпуна симетрија између напада и одбране, и као да је оправданост и код одбране, као код напада, само питање цене и приуштивости. У поразу, за разлику од победе, чува се

Ова веза равноправности и правде је најзначајнија веза између слободе и овлашћења да се она, слобода, актуализује. Још код Тукидида можемо прочитати да се о правди може говорити само ако постоји ова начелна једнакост.¹⁹ Начелна једнакост не означава фактичку једнакост, већ заправо равноправност – али равноправност опет подразумева постојање барем неке неизвесности о стварној неједнакости: тамо где је стварна једнакост сасвим видљиво и начелно одсутна не може се заправо говорити о равноправности. Зато су појмови једнакости и равноправности тако тешки за дефинисање. Код Хобса, који питање једнакости узима веома озбиљно, ово питање је директно доведено у везу са капацитетом слободе: слобода је моћ која, поред осталог, укључује начелну једнакост свих који су стварно слободни, што је заправо засновано на томе да је слобода примењени ум који је, зато што је по својој природи универзалан, заправо бесконачан: и најслабији (и при том неко ко је можда такође глуп а не паметан), каже Хобс, може убити најјачег и најпаметнијег помоћу *лукавства*, које представља управо један од израза бесконачности ума.²⁰

То је оно што начелну једнакост у рату чини стварношћу која производи неизвесност исхода тог сукоба и стварну могућност победе: Чини се да у, барем неким, сукобима већу важност има одлучност него стварна величина расположиве силе. Финци су 1939. године успели да се одбране од Совјета, упркос огромној разлици у снази; само неколико година после тога Совјети су, заједно са још неким, поразили највећу војну силу тог времена, Немачку, у рату који је много стотина или хиљада пута био већи од финске епизоде. САД су изгубиле рат у Вијетнаму. Тако да неки оптимизам који се може градити на претпоставци да се опасност од рата може редуковати умањивањем (или укидањем, ако је то уопште могуће) једнакости, и из тога производећом супрематијом, не изгледа нарочито

елементарна асиметрија између правде и неправде. Као да тзв. „принципијелни разлози“, заложени у вредности одбране, остају латентно делатни и у поразу, а то су разлози које има само страна која се брани. Из ове асиметрије између пораза и победе следи и морална артикулација могуће капитулације. О томе више в. у мојој студији „Исправно и нужно: оглед о одбрани“, *Филозофски годишњак* 24/2011.

19 Thucydides, *History of Peloponnesian War* [5:89], translated by Rex Warner, Penguin Books 1985, p. 402: “стандард правде зависи од равноправности у моћи присиљавања”, или, у преводу Waltera Blancoa, izdanje W. W. Norton & Co, 1998, p. 227: “правда је примењива само међу онима који су њоме подједнако принуђени” – “они који имају моћ користе је, док они који је немају трпе и праве компромисе”.

20 Thomas Hobbes, *Leviathan*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis 1994, p. 74.

обећавајући. Нема коначне извесности да ће „јачи“ (тј. онај ко се перципира као такав) сигурно победити. На ово питање о неједнакости ћемо се вратити касније, јер ће, као што ћемо видети, неједнакост играти кључну конститутивну улогу у формирању *мира*, у коме се успоставља демаркација између два дела наше слободе, легитимне слободе и оног дела слободе који мора да се забрани. *Мир је нормативна неједнакост ова два дела слободе*: легитимна слобода је извор права на монопол употребе силе у примени закона и на супресију оног дела слободе који је забрањен. У миру нема опште и начелне једнакости циљева. И када победе правични и прихватљиви циљеви онда је мир квалитетан, али нема гаранције да ће ова демаркација између онога што је легализовано победом и онога што је, поразом, делегитимизовано и криминализовано, бити увек прецизна и дугорочно стабилна. У томе је заправо и једна од поенти рата: неправедан мир ће увек производити нове узроке рата (мада се узроци рата не могу свести само на то).

I. 2. 2

Са друге стране имамо ону прву наду, наду нападнутог да неће бити нападнут. Очигледно је да се то не може спречити пуком жељом или надом да се то не деси. А како може? Изгледа једино *припремом за одбрану*. И ту је кључни део нашег проблема. Рат би могао лако да се избегне ако би нападнута страна одмах, тренутно, капитулирала.

Није нимало тешко замислити такву ситуацију (да се капитулира чим се буде нападнут). Међутим, са замишљањем ситуације у којој напад није могућ ствар стоји сасвим другачије. Напад је увек лако замислити (као и тренутну капитулацију), али је немогуће замислити да је напад (постао) немогућ просто зато што онај ко стрепи да ће бити нападнут жели да се то не деси. Напад је универзална латентна могућност, део укупне слободе²¹, и с обзиром на сложеност и непрозирност света никада нема извесности да се он неће и стварно десити. (Треба додати да „напад“ треба да се протумачи шире од пуког „напада споља“ – напад на

21 Укупна слобода укључује, као свој нужни конститутивни део, могућност избора зла, чак могућност избора зла ради самог зла (безразложног, или „чистог зла“), што је истовремено елемент у конституцији личности. В. о томе J. Babić, “Toleration vs. Doctrinal Evil in Our Time”, *The Journal of Ethics*, Vol. 8 (2004).

status quo ante је све што угрожава опстанак постојећег стања мира). Напад јесте предмет одлуке, али када је одлука донесена онда је то за друге, уосталом као и за нападаче, једна чињеница која се, као и друге чињенице, не може негирати порицањем или игнорисањем. Ако би се напад могао отклонити указивањем на неоправданост *његовог постојања* онда би то био најбољи и истовремено обавезни вид одбране. Најбољи зато што је, животно и морално, најјефтинији, обавезан зато што и иначе постоји, животна и морална, обавеза да се напад избегне или запречи. Али када би то било могуће (да се *мишљењем* директно производи стварност) онда би најједноставније било да се замисли да напада просто нема, и онда не би било потребе ни за одбраном (ако нема напада нема ни одбране).²²

1. 3.

Али ако не можемо замислити немогућност напада зашто не бисмо могли (практички непротивречно) замислити универзалну тренутну капитулацију? Тако би се опасност рата могла трајно и коначно отклонити. Шта је толико драгоцено у одбрани или победи да нас спречава да нађемо ваљано оправдање за универзалну тренутну капитулацију (универзалну апстиненцију од одбране, односно опште прихватање пацифизма)? Шта је вредност победе (или одбране), и зашто је та вредност толико велика и јака да због ње није могуће трајно и заувек одустати од рата?

I. 3. 1.

Кључну ставку у одговору на ово питање представља онај део из дефиниције рата по коме његово конститутивно правило, победа, функционише тако да се *не може* унапред знати ко ће победити. Уколико би то било могуће онда више не би био у питању тај појам, а пошто је то *конститутивно правило*

²² Ова веома раширена самозаваравајућа схема порицања стварности још увек нема праву есхатолошку претензију. Када се каже “Зашто говорити, или мислити, о ономе што је лоше?”, то још увек не имплицира негирање могућности тог лошег о чему би се могло говорити или мислити. Прави есхатолошки приступ налазимо у претпоставци да је могуће замислити стање ствари (стање света) у коме више нема ни могућности зла, (у овом случају да просто више нема могућности напада). Ова логика стоји у есхатолошким, крсташким, ставовима да је могуће, неким финалним ратом против саме могућности рата, укинути управо могућност рата. Ово више није пуко самозаваравање већ један кардинални облик гносеолошке охолости. Могућности, за разлику од њиховог темпоралног облика, стварности, уопште нису у домаћају слободе.

институције рата (инструмент који производи стварност рата) онда ни рата као установе нема ако је победа (или „победа“) унапред сигурна. Шта овде значи „унапред“? У временском поретку то значи да не можемо егзактно предвидети шта ће бити резултат ратног сукоба, али и, штавише, да то такође повлачи немогућност да се *унутар оквира рата као институције* може рећи²³ *шта треба да буде резултат*. Постоји одлука, и колективни консензус о тој одлуци, шта треба да буде резултат рата (то је победа), и та се одлука испољава кроз одлучност борбе да управо такав резултат буде стварни исход рата, али постоји такође и латентна и нормативно јасно успостављена спремност да се прихвати и другачији исход. Ово је неопходно да би се стварни резултат прихватио као валидно решење сукоба, да се крај рата прихвати као то решење. Рат је стање ствари у коме немамо *нормативну контролу* будућег времена. У рату не постоји нормативна контрола ни садашњости, што рат чини тако рђавим стањем ствари, али је за конституцију мира важније што нема нормативне контроле будућности (у оквиру које је нормативна контрола садашњости само један моменат)²⁴. Нормативна (не)контрола садашњости је последица, резултат, нормативне (не)контроле будућности. Насупрот ономе што имамо у законима – да је прецизно одређено шта је у складу са нормом – у рату то не само да није јасно него ни, у важним деловима дескрипције саме норме, одређено: то тек треба да буде установљено након што се победом дефинише оквир легитимности, и тек тада се сама норма може артикулисати у својој претензији на обавезност. Одсуство контроле будућности је

23 Иако обе стране стално говоре да управо оне треба да победе ипак значење овог “треба” је само део укупних ратних средстава и мора да се узме метафорички, а да заправо значи да обе стране говоре да, наравно, управо свака од њих треба да победи. И треба!, само што је то немогуће: да обе стране победе. Зато се рат коначно и води, зато што је немогуће да обе стране победе, већ само једна, зато што између њихових циљева постоји непомирљив сукоб.

24 Недостатак контроле садашњости (због суспензије оних норми које су потребне за нормалан живот) произлази из недостатка контроле будућности – чињенице да нема ваљане предвидивости. Рат није нарушавање важећих правила већ њихова стварна суспензија која се састоји у, по претпоставци привременом, укидању важења тих правила. Ово одсуство предвидивости отвара могућност да се претпостави да рђави поступци у садашњости неће бити санкционисани, што садашњост чини веома неудобном и, понекад до неподношљивости, тешком за живот. Недостатак контроле будућности онемогућава планирање и владање временом, што води у резигнацију, пасивност, одустајање, стагнацију и назадовање. Необична је ова дијалектика између садашњости и будућности у рату: иако је целокупна смислена стварност у рату измештена у будућност логика функционисања стварности уводи један презентизам по коме је све у садашњости. То је зато што је рат стање у коме будућности, фактички или у некој пожељној нормативној артикулацији, може и да не буде!

отуда суштинско својство рата и у фактичком смислу (да се не зна његов исход) и у нормативном (да се још не зна шта је закон).

1. 3. 1. 1.

Први, фактички, смисао овог одсуства контроле будућности има за последицу *привременост рата*, својство рата које се третира као важан део његове дефиниције: рат је стање ствари које треба да прође, да се заврши, победом једне и поразом друге стране, успостављајући тако мир као стално стање ствари. Да је рат привремено стање ствари нико не доводи у питање, али да ово одређење тог стања испоставља и одсуство ефикасне како нормативне тако и фактичке контроле будућности није тако јасно уочено као један од његових кључних делова, мада је бивало уочено и расправљано код неких аутора.²⁵ Фактичка привременост рата уводи фактичку привременост и ограниченост важења свих основних вредности живота, ограничава или укида могућност постављања циљева и планирања, и тако укида оно што се може назвати *нормалност живота*. Одсуство контроле будућег времена је медијум рата, претпоставка борбе за успостављање те контроле, али док рат траје те контроле нема и тако нема ни нормалног живота. То није само неизвесност о исходу рата, већ права блокада живота као делатности слободног и неометаног постављања циљева и покушавања њихове реализације. Из овога се јасно види да живот, односно нормалан живот, подразумева мир, као оквир у коме се живот може квалитетно реализовати.

Мир ће бити оно стање ствари у коме је, у мери у којој је то природно могуће, постигнута и успостављена контрола будућности као фактичка контрола процеса реализовања постављених циљева и тако постигнута нормалност живота у оквиру успостављених важећих очекивања. У контексту рата то је оно што доноси победа, и што чини њену основну вредност. Мир ће бити максимално одређена артикулација дистрибуције моћи, оквир у коме закони прецизно одређују, заправо успостављају, демаркациону линију између оног дела наше слободе који је

25 В. нпр. Michael Howard, „Temperamenta Belli: Can War Be Controlled?“, у J. B. Elshain, ed., *Jyst War Theory*, New York University Press, 1992.

легитиман (и представља опсег циљева који се могу постављати и чија реализација онда може рачунати на општу помоћ успостављених очекивања у друштвеној сарадњи) и оног дела наше слободе који је стављен ван закона (иако не и, фактички, ван снаге, јер то излази изван домена моћи закона: слобода је јача од свега осим природних закона), као скуп циљева који су тим законима забрањени. У овој схеми рат изгледа као ризичан и неизван пут који води у мир, пут који додуше није нужно пречица (у нападу често јесте, у одбрани скоро никад није) али је свеједно нешто што треба што пре да се заврши. Успостављањем мира одређено је шта је исправно а шта погрешно, и тиме дефинисана легитимна дистрибуција друштвене моћи. Легитимност се успоставља валидним чином прихватања резултата рата. Резултат је консензус о томе шта ће бити закони и како ће се даље живети. Мир је дефинисана и успостављена артикулација живота.

1. 3. 1. 2

Други смисао одсуства контроле над будућношћу, нормативни, је заправо занимљивији, и политички и морално. Он се не може описати просто упућивањем на привременост рата, на то што је то стање које ће проћи. Овај смисао се састоји у *дубоком неслагању о томе шта треба да буде резултат рата*. Може изгледати да је ово сувишно и рећи, али то се тако често превиђа, а често и сасвим губи у разлагању логике и оправдања рата. Сложена прича о моралној једнакости војника такође спада овде. То је терен на коме неизвесност победе има посебно важну улогу. У суштини, то је она иста улога коју има сагласност (пристанак) у поступку успостављања закона и њихове валидности: сагласност мора бити слободна да би била валидна, што значи да мора постојати могућност одбијања сагласности. Без могућности одбијања сагласности пристанак не важи. Имајући у виду питање са почетка – како оправдати оно што изгледа немогуће да се оправда – овде откривамо ту могућност: *шта може бити јачи разлог оправдања неког сукоба од одсуства сагласности о томе шта треба да буде решење тог сукоба?* Изгледа сасвим очигледно да ако нема сагласности у случајевима у којима је сагласност нужан услов решења сукоба (а има таквих случајева), да онда једино могуће решење мора бити у томе да се та сагласност обнови или успостави.

2.

Победа има логичку структуру сагласности, што није видљиво на први поглед и често се превиђа. Неизвесност победе садржи могућност да било која страна у сукобу може да изгуби, што је садржано у чињеници да пре победе, односно краја рата, обе стране имају аспирацију на то да су у праву. Ако би фокус био на победи али без прихватања могућности да се изгуби онда заправо нема победе, и нема рата. Ово је важно јер се тиме успоставља *реципрочност очекивања*.

Има два логичка момента која је овде потребно нагласити. Прво, могућност да се прокламује и покуша увести другачија дефиниција права од оне дефиниције која је важећа а да то не буде одређено као криминална активност представља један од најважнијих момената у структури слободе: да је слобода отворена, а не затворена. Друго, све ово у потпуности спада у оквир *ius ad bellum* аргументације, и још нема ништа са оним што можемо наћи у аргументима који припадају у оквир *ius in bello* оправдања. Оба ова аспекта могу лако да се превиде у теорији праведног рата – или је можда чак случај да морају да се превиде у тој теорији. У погледу првога – ако валидност неке нормативне структуре зависи од сагласности онда то повлачи постојање избора, а избор је или слободан или не га нема. У погледу другог – шта ће бити садржај *ius in bello* зависиће од различитих прихваћених веровања и важећих критерија о томе шта је исправно а шта није, од обичаја, навика и претходно већ успостављених очекивања у одређеном времену.

Ово је веома специфична и важна карактеристика кроз коју се одражава природа *ius ad bellum*: реципрочност, облик међусобног одношења које чува обе стране од оних активности које воде у разарање тог односа. Ово је једно од оних места на којима имамо трансфер утицаја који иде са *ius ad bellum* на *ius in bello*, и који није сводив на коначни резултат, на победу. Оно што оправдава рат утицаће на критеријум оправдавања онога што је дозвољено у рату кроз перцепцију која одређује шта је реципрочност. И пораз има своју вредност, он не представља нормативну негацију свих вредносних претпоставки са којима се ушло у сукоб. Обе стране онда могу да признају, и признају, исти или сличан скуп забрана, пре свега

да противник неће бити разорен, уништен или понижен до тачке из које се неће моћи опоравити и после које неће моћи (ре)успоставити свој идентитет и своју природу.

Овај аспект међусобног ратног односа, који изражава минимално међусобно поштовање противника, често је одсутан у савременим, као и у старим, тумачењима теорије праведног рата. Та тумачења веома често негирају права која су нужна да се успостави реципрочност и оно минимално поштовање друге стране. Део проблема у тумачењу тероризма, или антитероризма, лежи у недостацима попут овог. Исто је било раније у оправдавању колонијалних или крсташких ратова, као и свих других ратова у којима се подразумевала асиметрија права која је повлачила да су непријатељи мање достојни победе од нас - а не само да је нама стало, веома стало, до наше победе. *Презирање непријатеља* угрожава реципрочност, поскупљује, и морално и животно, сам рат и отежава његово завршавање, чак онемогућава постизање мира (јер крај рата претвара у примирје, пошто поражени непријатељ не може да прихвати позицију некога ко заслужује да буде презиран што је уопште покушао да победи.

Нама је увек, подразумева се, стало да „наша страна“ победи, као што нам је више стало до живота наших него непријатељских војника, што се непосредно види у артикулацији борбе, али из тога не следи да су критеријуми који се употребљавају за две стране различити. Двострукост критеријума заправо уништава вредност победе и право да се поражени третирају као губитници онога истога чега су победници добитници: једног и коначног резултата рата. Двострукост критеријума претвара рат у перманентно примирје јер онемогућава искрено прихватање пораза. Двострукост критеријума је могућа у полицијској акцији, али рат није полицијска акција и војници нису полицајци. То није ни приближно иста врста службе. Чињеница да у обе службе постоји ризик да се погине, а код војника и да се убије,²⁶ не може да потисне ову разлику. Постоји

26 И полицајац може доћи у ситуацију да убије, али то ипак није иста врста ситуације као кад војник убија – јер војник заправо не убија у личној самоодбрани - када би то било само то он би увек могао безбедно, без опасности по сопствени живот, да се преда, могућност коју полицајац нема. Јер, за полицајца на дужности уопште није предвиђено да убије, као што није предвиђено ни да бије, онога кога треба да ухапси. Полицајац

важна и стварна разлика између војника и полицајаца, између војске и полиције, а онда и између рата и полицијске акције.

2. 1

Претпоставка да ове разлике заправо нема, или да је она некако занемарљива, води у раширену али морално ризичну праксу именовања појединачних „ратова“ као „праведних“ или „неправедних“. То има далекосежне импликације: да се унапред „зна“ ко има право да победи, да је пораз једних, нормативно или чак и фактички, немогућ, а исто тако и победа других (и обрнуто, да је пораз „зле стране“ нужан, као што је нужна и „наша победа“ јер смо *ми* „у праву“), да би супротан резултат био „неважећи“, итд. Крсташке и тоталитарне импликације оваквог становишта изгледају сасвим очигледне. Али то не смета да се производи огромна количина текстова који, као и у многим ранијим сличним случајевима фактичке супрематије, аболтирају и заправо оправдавају нападе „исправних“ на „неисправне“, и самоодбрану оних који се означе као „неисправни“ означава као „неправедну“ а њих саме као легитимне мете за свакога ко је вољан да их нападне. Аргументација у тим текстовима артикулише се тако да се, као импликација универзалистичких и по претензији „моралних“ аргумената, „неисправнима“ ускраћује право на одбрану на један подразумевајући и обавезујући начин, у суштини слично аргументацији о дистрибуцији одговорности у полицијској акцији.

Тако нпр. Џеф Мекмахан (Jeff MacMahan), за кога је праведни рат „форма кажњавања злочинства“²⁷, каже да „Онај ко се ангажује у оправданој самоодбрани, борац који узима оружје у самоодбрани или одбрани других недужних људи од неправедног напада тиме не чини ништа због чега би изгубио његово или њено право да не буде нападнут или због чега би постао подложен нападу“²⁸. Он из овога изводи закључак да, док неправедни војници не могу учествовати у рату а да оно

нема „лиценцу за убијање“, као што је има војник (v. M. Walzer, *Jyst and Unjyst Wars: A Moral Argymnt with Historical Illystrations*. 3rd ed. New York: Basic Books, 2000, p. 36.)

27 V. Jeff McMahan, „The Morality of War and the Law of War“, у D. Rodin & H. Shye, *Jyst and Unjyst Warriors. The Moral and Legal Statys of Soldiers*, Oxford University Press, 2008, p. 19.

28 V. J. McMahan, „The Ethics of Killing in War“, *Philosophia* (2006), Vol 34, p. 22.

што чине не буде неправедно, за праведне војнике то не важи²⁹ јер су они попут полицајаца,³⁰ по дефиницији невини и само их још обавезује норма да поштују „правило службе“ као једини услов који ће њихове акције учинити праведним (и обавезним!?). Са друге стране, код неправедних војника ће све што ураде бити неисправно. Полазећи од дефиниције по којој су „они који се боре у праведном рату праведни војници, док су они који се боре у неправедном рату неправедни војници“³¹ (као да у сваком рату постоје све време и од почетка две одвојене стварности и да је та одвојеност заснована управо у вредносној поларној карактеризацији тих двеју раздвојених стварности) Мекмахан тврди да симетрија и реципрочност не могу да важе, и да одбрана може бити једнако неправедна као и напад, и да победа „неправедне стране“ нема вредности ни за ту страну³². Ако одбрана може бити једнако неправедна као и напад онда такође и напад може бити једнако праведан као и одбрана. Ради се дакле само о томе да се прецизно утврди шта је „праведно“ а шта „неправедно“, и из тога ће следити која страна је праведна а која није.

Очекивали бисмо од Мекмахана, који користи термин „праведни нападач“³³, да се заложи за криминализацију рата, али он то ипак не чини и то из сасвим прагматских разлога (истих оних због којих би то требало да ради), а то је да „узимајући у обзир садашње стање неизвесности о томе који ратови су праведни а који нису“ ми не можемо са извесношћу рећи који су ратови праведни, па би

29 *Ibid*, p. 28.

30 „The Morality of War and the Law of War“, p. 21.

31 „The Ethics of Killing in War“, p. 23.

32 *Ibid*. p. 29. Овде се суочавамо са једним екстремним типом морализма: да, полазећи вероватно од исправне претпоставке да моралне вредности имају примат у односу на ванморалне вредности, можемо закључити две ствари: прво, да вредности не могу да се конституишу ако нису морално исправне (што је супротно општој вредносној поларности да постоје и негативне а не само позитивне вредности, и да је то нужна претпоставка чак саме могућности постојања вредности као нечега суштински различитог од [пуких] чињеница), и, друго, да су, попут моралних вредности, и све друге вредности универзалне. Прво се може илустровати често заступањем (погрешним) становиштем да неправедни закони нису закони и да зато не обавезују (да њихово поштовање није обавезно, са импликацијом да њихово кршење није кажњиво). Друго повлачи јаку тезу да су политичке вредности изведене из правде (а не из, или из, других извора, нпр. из користи, или слободе да се поставе циљеви који се желе). Ово последње се може наћи у тези да је правда једна или је нема, и да не може бити разлика у политичким вредностима као што их нема у моралним. Иако је крсташки карактер ове логике прилично очигледан она ипак увек изнова успева да заведе многе и да често скупи велики број следбеника (након чега овакве идеје постају одређена политичка сила). В. о овом мој текст „Структура мира“, у: *Глобално управљање светом*, Правни факултет Универзитета у Београду: Досије Студио, Библиотека Светска правна баштина, Београд, 2012.

33 „The Ethics of Killing in War“, p. 31.

криминализација рата имала рђав учинак обесхрабривања и „одвраћања људи да се учествује у праведним ратовима“³⁴. Остаје нејасна функција овако јаких појмова у тако слабом епистемолошком контексту: ако не можемо са ваљаном извесношћу знати који су ратови праведни поставља се питање чему онда служи теорија о „праведном војнику“ који, као полицајац, има право да очекује да се онај кога он напада неће бранити? Термин „садашње стање“ сугерише да је оно привремено и да ћемо ми *једном, једног дана*³⁵, знати, односно бити у стању да знамо, то што сада не знамо јер тада неће бити неизвесности. Ипак остаје нејасно како ми *сада* можемо да располажемо критеријем чије важење зависи од услова који, иако ће (можда!) једном постојати – још увек не постоје.³⁶

Тако „неправедни непријатељ“, појам који је увео Кант да означи нападаче који својим противницима не намеравају да допусте капитулацију (и частан пораз)³⁷ код Мекмахана постаје „неправедни војник“, појединац који учествује у неправедном рату. Како је сваки рат, бар делом (пошто нужно укључује пораз једне стране) такође и неправедан, функција одбране и вредносна и нормативна разлика између напада и одбране се потпуно губи. То је и логично јер се успут изгубио колективни карактер рата и рат претворио у агрегацију индивидуалних напада и индивидуалних одбрана. Војници, наравно, јесу одговорне личности а не пука оруђа, али свести целу феноменологију рата на питање индивидуалне одговорности и њихове агрегације захтева велику цену радикалног редукционизма. Ова манихејска слика, иако она наизглед тежи јединству света (у слици у којој би се унапред знало ко су „добри“ а ко „лоши момци“ – а не да је важно ко долази и напада а ко седи у својој земљи и када буде нападнут мора да се брани)³⁸, уводи

34 *Ibid.* p. 29.

35 Који ће, по некој прогресистичкој претпоставци, доћи пре краја времена (!).

36 Сличну ситуацију имамо и када се за оцену неког садашњег стања ствари користе есхатолошки аргументи (аргументи из далеке будућности или са краја времена), или када се садашњи вредносни критеријуми насилно користе у евалуацији (осуди или похвали) неких прошлих стања.

37 6: 349 (\$59).

38 У овој слици се некако губи појам грађанског рата, рата који је заправо најближе оном кључном делу његове дефиниције (да је рат стање решавања сукоба за који је, након што није био решив ниједним другим средством, одлучено да не остане нерешен), најближе дефиницији нечега што бисмо могли назвати регуларни рат. (V. Raphaël Fylgosiys, *In primam Pandectarum partem Commentaria, ad Dig.*, 1, 1, 5, у Reichberg, Syse, Begby, eds., *The Ethics of War, Classic and Contemporary Readings*, Blackwell Publishing 2006, p. 229; в. такође G. Reichberg, “Jyst War and Regylar War: Competing Paradigms”, у D. Rodin & H. Shye, *Jyst and Unjyst Warriors*, Oxford University Press 2008.) Није онда чудно да се у великом делу литературе о теорији праведног рата ретко говори о сукобу,

један есхатолошки момент („никад више“, као да време треба да стане), као и једну хистеричну ароганцију која не допушта да се постави било какво питање - о стварном објашњењу сукоба, о томе да ли је једна страна заиста тако савршена да се само њене жртве броје³⁹, или о томе да ли код друге стране има ичега доброга. Ова ароганција је у стању да произведе разне облике екстремних *бласфемија* (да је истина у искључивом поседу „добрих“, тј. оних који за себе мисле да су јачи (као да то не мисле обе стране које улазе у сукоб!), да је правда једноставна, а да су, нарочито туђа, слобода и срећа неважни). И онда, логично, нападнути постаје „агресор“, а нападачи, који су, испуњени осећајем пуног овлашћења, дошли са другог краја света, или из неке удаљене галаксије, божији изасланици.

2. 2.

Нападача армија, за разлику од полиције, мора да рачуна и то да ће друга страна да се брани, а одбрана нужно представља контранапад (који је опет облик напада). Обе стране су у нападу, једна против друге, то је логика сукоба и кључни део описа борбе. Војници нападачке војске нису агрегат индивидуа него су једна целина. Такође, они се не перципирају као банда разбојника који су самостално и *ad hoc* одлучили да нападну, који су самостални и не представљају никога другога до саме себе. Ово не чини њихов напад праведним, али узроци рата су по претпоставци веома далеко од њих, као што је и одлука да се нападне такође веома

углавном се говори о одбрани и (праведном или неправедном) нападу, а грађански ратови се перципирају као криминалне делатности или, у најбољем случају, као примери природног стања безакоња, где се онда свима који имају довољно снаге да интервенишу у то стање (да га спрече или насилно прекину, и тако онемогуће да се заврши) импутира да имају право и чак дужност да то учине. Савремена доктрина „одговорности за заштиту“ увелико добија овај облик. Али пошто манихејска слика света не познаје појам „сукоба“ (сукоба двеју страна – нема сукоба, нема ни одбране, има само напада, неоправданог напада злих и оправданог напада против зла) ово се по правилу претвара у опредељивање за једну страну у том сукобу, и енергично непријатељство против друге стране. То опредељивање, пре свега због лоцирања у теорију праведног рата али такође и, заострено, због прихватања неке њене радикализоване верзије (као што је „теорија о праведним и неправедним војницима“) добија форму једне искључивости у којој се показује максимална осетљивост за једну и мање од минималне осетљивости за другу страну: једни се прихватају као праведна страна док се други потпуно демонизују и клевећу, до мере да никакви њихови интереси, њихов бол или њихов живот, сама њихова људскост, нема вредност. Народне војске (састављене од регрута) се не перципирају као одбрамбене снаге већ као банде, које узурпирају права која припадају наднационалним центрима моћи (понекад означеним опскурним терминима као „међународна заједница“ која је неодређено и нејасно представљена неком „међународном“ организацијом попут УН, али такође и регионалним паравојним организацијама као што је НАТО за које је још мање јасно кога представљају), све у оквиру потпуно непоткрепљене претпоставке да је све савршено оправдано и савршено јасно.

39 Упор. М. Koskeniemi, „Правни универсализам: Између морала и моћи у свету састављеном од држава“, у: *Сецесија, транзициона правда и помирење*, прир. Ј. Бабић и П. Бојанић, Службени гласник, Београд, 2009, фн. 62, стр. 474.

далеко од њих. На бојишту имамо једну дефинисану ситуацију: непредвидивост исхода, прихватање правила игре, реципрочност, и то је оно што *унутар* те ситуације чини да су учесници у борби *prima facie* равноправни.

Према теорији праведног рата то, наравно, није могуће; по тој теорији је немогуће да обе стране буду у праву, јер је неопходно да (барем) једна страна буде *крива* за рат, и овај параметар кривике за рат постаје његово основно дефиниционо одређење⁴⁰. Будући да је кривица извор и узрок постојања самог рата, она му онда *претходи* што омогућава да се принципијелно лако и једноставно одреди која се страна *бори за праведну ствар*, тј. којој страни припадају ратна права, па онда и право да победи.⁴¹ Или, како то у једном свом тексту, потпуно у складу са претпоставком теорије праведног рата да једна страна увек мора да буде (унапред) у праву, каже Игор Приморац: „...има ратова у којима се једна страна бори за праведну ствар а друга страна за неправедну ствар, има ратова у којима се обе стране боре за неправедну ствар, али нема таквих ратова у којима се обе стране боре за праведну ствар“⁴². Ово својство унилатералности јесте карактеристика теорије праведног рата. Према тој теорији само једна, односно највише једна, страна може бити у праву. Која? То је она страна чије је право прекршено или угрожено. По овој теорији рат је одговор на чињеницу прекршености или угрожености неког права, и пошто нема важећег правног оквира у коме се та

40 Из овог одређења произлазе две далекосежне последице: концепт безусловности капитулације (што разара њен уговорни карактер и рату негира одлучивалачку димензију) и, повезано са овим, потреба да се пораженима суди (што рат претвара у казни чин који се завршава судским процесом којим се утврђује морални пораз поражених. У овој схеми се, због велике појмовне збрке коју садржи, поништава више важних дистинкција: безусловност укида валидност позиције једне од страна у сукобу укидајући сваки траг било какве симетрије двеју страна; казни ритуал треба онда и симболички да утврди да је то стварност која садржи вредност рата, и да је рат од почетка и вођен као казни поступак. За критику идеје о пунитивном карактеру рата в. И. Кант, *Метафизика морала*, 6:347 (“Међусобни рат независних држава не може бити казни рат (*bellum punitivum*), јер казну имамо само у односу неког надредјеног (*impregantis*) према неком подредјеном (*subditum*), а то није међусобни однос у коме се државе налазе”); 6:348 (“Поражена држава или њени поданици не губе [поразом] своја грађанску слободу“), и “Вечни мир”, 8:347 (“казни рат (*bellum punitivum*) између земаља није замислив (јер између њих нема односа надредјеног и подредјеног). О условима капитулације в. иб.; в. *takode infra*, *fn.* бр. 80.

41 V. Gregory M. Reichberg, “Jyst War and Regylar War: Competing Paradigms”, у D. Rodin & H. Shye, *Jyst and Unjyst Warriors*, p. 193. Износећи како је теорија праведног рата артикулисана код Гроцијуса и Томе Аквинског, Reichberg основну претпоставку таквог рата сумира на следећи начин: “... ратна права припадају само оној страни која поседује праведни циљ; због своје кривике супротној страни [међутим] не припадају та права, и због тога не може бити никаквих *in bello* правила која би се подједнако примењивала на обе стране, и праведну и неправедну, симултано“.

42 Igor Primoratz, “Michael Walzer’s Jyst War Theory: Some Issyes of Responsibility”, *Ethical Theory and Moral Practice* 5: 221–243, 2002, p. 228.

повреда може лечити онда остаје рат као лек. Тако рат објашњава и Тома Аквински⁴³. Са становишта божанске промисли овакво становиште изгледа сасвим плаузибилно: Бог савршено зна ко је крив а ко није, без и најмање неизвесности⁴⁴. Тако да без обзира на то што се ради о стварима изузетно важним и осетљивим нема места ни за какав скептицизам или оклевање у вредновању и суђењу. Онај ко је нападнут и треба да буде нападнут јер је оним што је претходно учинио то заслужио, па рат поприма статус легалне санкције⁴⁵. Праведници побеђују, поражени бивају кажњени. Да их је Бог волео то се не би десило, а пошто је Бог не само свемогућ него и сведобар, чињеница пораза треба да покаже истинитост заслужености казне за кривицу рата. У овој схеми није битно ко напада а ко (мисли да) се брани, већ ко се бори за праведну а ко за неправедну ствар.⁴⁶ Два се питања овде намећу: Прво, како ми знамо, и да ли увек знамо, ко је праведна а ко неправедна страна? Друго, да ли је ипак могуће да обе стране буду „праведне“, односно да ли постоји смисао „правде“ по коме обе стране „имају право“, по коме су обе стране у позицији *контранапада*?⁴⁷

Свакако да има ратова који не задовољавају неке услове дефиниције (нпр. корејски рат, који је био више нека врста војне интервенције, он се почетка називао рат просто због свог обима⁴⁸), као што има и разбојничких ратова где једна или чак ниједна страна нема начина да своју победу икада уверљиво прогласи за праведну у

43 V. *Symma theologiae*, II-II, q. 40, a. 1.

44 Инквизиција је, као што знамо, користила овај метод, и користила га је дуго и веома успешно.

45 Reichberg, *op. cit.* p. 195.

46 Оно што овде такође није јасно, осим у својој провизорној, казненој функцији (из позиције победе) јесте како обезбедити да они који се боре за неправедну ствар поштују забране прописане правилима *ius in bello*, док истовремено та ограничења не могу да важе за праведну страну. Не могу, јер како им иначе обезбедити да са апсолутном сигурношћу победе? И опет имамо исти проблем: ако једна страна, убеђена у исправност своје позиције и нужност победе која из тога пролази, не поштује никаква ограничења, зашто би друга страна то чинила? Али ако ниједна страна не поштује правила ограничења рата онда није обезбеђена победа праведне стране (осим што они који победе могу да кажу да су они ти које Бог воли, etc.). И онда имамо на вишем нивоу оно што већ постоји у чињеници прихватања игре рата: да се сукоб решава на начин на који не би требало да се решава, али да он не може да се реши на други начин, и притом постоји одлука да не остане нерешен. Овде се суочавамо са једним ружним парадоксом: да би се обезбедило да „добри момци“ победе они би требало да „имају право“ на употребу средстава које „лоши момци“ немају, али управо то их претвара у „лоше момке“ (независно од тога какви су њихови противници), јер одсуство сваке рестрикције укида било какву правду у тој „игри“ (варање у игри разара вредност победе). В. о овоме више у M. Walzer, “Can the Good Guys Win”, predavanje na “International Legal Theory Colloquium”, NYU Law School, Spring 2011.

47 Да страна која се брани има право да пређе у контранапад у намери да победи, а да страна која напада има неке разлоге који њен напад чини у неком смислу *prima facie* оправданим (а не да се сви ти разлози могу свести само на перцепцију надмоћи и на томе изграђено непоколебљиво уверење да ће они који су тако перципирани сасвим сигурно победити).

48 V. M. Walzer, *Arguing Aboyt War*, Yale University Press, 2004, p. XIII-XIV

минималном смислу који је потребан да би се та победа икада прихватила као крај рата, има таквих примера.⁴⁹ Али овде не можемо занемарити два за морални статус победе битна момента.

Прво, могуће је, као што се, нарочито у грађанским ратовима по правилу и дешава, да обе стране заиста имају добре разлоге (не нужно исте разлоге) на својој страни⁵⁰. Велико је поједностављење, и велико непоштовање оних који су спремни да ризикују свој живот ради уређења света у коме треба да живе они и њихови потомци, просто рећи да њихова победа, након што су поражени, не би била призната као победа јер су се они, како би рекли Мекмахан или Приморац „борили за неправедну [тј. своју] страну”. Сама чињеница да би победа било које стране била призната као крај рата довољан је показатељ да се ради(ло) о рату у којој су се обе стране бориле за неку (не нужно исту) правду.

Друго, неизвесност исхода, као стварно прихваћена чињеница у неком рату, *захтева*, у склопу поштовања те чињенице, да се постави *нека граница* на којој би се конституисала спремност да се капитулира. Рећи да се једна, по претпоставци друга, страна бори за неправедну ствар повлачи апсолутну спремност за борбу до краја, као и спремност за употребу свих могућих средстава да “добра страна”, тј. ми, победи(мо), што нас уводи у спремност да урадимо ствари које можда ни одбрана не може да оправда. Али ако се друга страна не криминализује, ако се непријатељ поштује, онда се отвара могућност да се уопште говори о “правичној борби”, да се уведе прича о *ius in bello* (иначе она губи свој *raison d'être* јер би се морало обезбедити да “добри момци” победе, што је могуће само ако им се допусти

49 Перверзна подела Кореје на два дела, по географској паралели (!), пада на памет као такав пример: и после више од пола века она не може да заживи као стварни крај тог „рата“. Има и других примера. Продаја Корзике Француској, подела Ирске по анахронном верском принципу (или сецесија једног дела Низоземске – дела који је у недостатку бољег имена назван „Белгија“ – слеplене по сличном верском принципу), су примери који могу пасти на памет. Има и других, сасвим свежих примера, неки управо са наших простора. Можда понекад време, немоћ и равнодушност могу учинити да се резултат прихвати као решење нерешеног сукоба, и променом на терену успе да уклони делатна снага узрока сукоба, као што је случај са немачким губитком Источне Пруске, али и тада могу остати витални, стратешки разлози чији узрочни живот, ма колико потиснут, не мора да буде сасвим угашен (оно што може послужити као пример оваквог, вероватно трајно умртвљеног али не и до краја укинутог узрока јесте нпр. резултат рата између Чилеа и Боливије 1884 године, када је Боливији ампутиран прилаз мору).

50 Мада ти разлози могу бити дословно исти – власт, односно контрола, над истом територијом коју обе стране, с правом, сматрају за „своју“, само се разилазе о томе ко треба да влада (као што је случај у династичким ратовима) или какво политичко и друштвено уређење треба да се успостави, или одбрани (као у грађанским ратовима).

да не поштују никаква правила – ако та правила дођу у сукоб са изгледом на победу).⁵¹

Овај моменат реципрочности и њене нормативне оправданости показује да за успостављање разлике између *ius ad bellum* и *ius in bello* није неопходна теорија праведног рата, да је та разлика независна и старија од те “теорије”, штавише да, строго гледано, теорија праведног рата мора да одступи од те разлике и “праведној страни” дозволи употребу свих средстава, а не само неких, ако је то неопходно да та страна стварно победи: није могуће допустити да “добра страна” изгуби само зато што се либи употребе неких средстава којима иначе располаже (а увек се располаже са много могућих средстава која се никада не користе). Али тиме се наравно брише разлика између *оправданих* и *неоправданих* средстава која се могу користити у рату.

Аргументација назначена у неколико претходних пасуса указује на релеванцију и централни положај у дефиницији рата тезе да рат представља сукоб који истовремено не може да се реши мирним путем и за који постоји одлука да се *не остави нерешеним*. То значи да постоји спремност и одлука да се сукоб ипак коначно реши, без обзира на то што не може да се реши мирним путем. Та спремност и одлука означава прихватање ризика пораза, тј. укључује у себе спремност да се, уколико то буде резултат рата, призна и прихвати пораз. Сама пак ова немогућност да се сукоб реши аргументима, или другим али мирним средствима (као што је гласање, бацање коцке, арбитража, итд.) не говори *ништа* о моралном статусу узрока сукоба. Тај статус може бити заиста морално сумњив, као што то напади по правилу и јесу, чак и када су декларативно заоденути у обланду

51 Чини се да позиција немогућности да се преживи пораз представља граничну тачку у овој схеми. Остаје питање да ли таква позиција, позиција опстанка и његове (стварне) угрожености још увек спада у домен дефиниције рата – или се ради о другој врсти феномена. Наравно, таква позиција је могућа али она можда не спада у скуп нормалних политичких (или уставно-правних) структура, већ представља једну изразито привремену ситуацију у којој је нормалност живота потпуно стављена у други план, па онда и они захтеви који су нужна претпоставка те нормалности: поштовање (себе и других), универзалност, слобода: све је то потиснуто императивом опстанка. У таквој ситуацији непосредни циљ није мир (нека структура заједничког живота) већ сам голи фактицитет опстанка. Проблем који се ту појављује је ова одредба „непосредни“ у изразу „непосредни циљ“: симптом је нечега ненормалног ако то „непосредни“ постане трајно стање. Зато је, чини се, постојање државе која не може капитулирати нешто што не би требало да постоји, и што не може постојати у систему универзалне слободе (без обзира на сав велики капацитет такве слободе да индукује сукобе, укључујући и ратне).

моралистичког оправдања. И одбрана такође може бити морално сумњива или чак и неоправдана.

Али нема никакве нужности у свим тим могућностима. Приморац није у праву да *није могуће* да буде рата у коме се обе стране боре за праведну ствар, независно од тога да ли се “праведна ствар” узима као једна и иста ствар за обе стране⁵², или се пак ради о две различите и независне, али супротстављене, ривалске “ствари”, праведне или неправедне. Ратови се воде због интереса, међу којима специјално место има слобода (тј. властита слобода), која представља један посебан интерес од велике вредности. Када се ратови воде *због правде*, то би требало да значи да је неки важан интерес, такав ради кога је могуће ратовати, неправедно угрожен. Ратовање због пуке правде је веома сумњива ствар, јер подразумева задирање у туђе – одбрамбени рат није рат због “пуке правде”, тј. у таквом рату циљ није правда него је циљ одбрана, а то што одбрана има својство праведности није, као и код напада, оно због чега се ратује него је то оно што ратовању даје *својство* праведности. Ако праведност није својство циља ратовања него је управо она сама тај циљ то онда значи да се не ради о (само)одбрани него или о одбрани некога другог или о одбрани неког циља који је вредно реализовати, па било да се нешто брани или напада. Али ако се други брани без позива за помоћ онда то може бити оправдано само у веома ретким трагичним ситуацијама у којима дужност да се помогне надвладава све друге текуће политичке и приватне интересе па чак и обавезу да се онај коме се помаже пита да ли хоће да му се помогне или неће.⁵³

52 Приморац изгледа а Мекмахан извесно сматра да је “правда” иста за обе (све) стране, односно да правда мора бити једна или је нема. Постоји свакако смисао у коме је то тачно, али је такође нетачно или крајње невероватно да је правда, у том смислу, оно због чега се води рат. (Мада, и то се мора признати, има и ратова који се воде, или за које се бар тврди да се воде, само због правде, те једне и универзалне, и ни због чега другог; уосталом то је део стандардне апологетике крсташких ратова, као и војних интервенција које све чешће видимо око нас, а вероватно и један од разлога што их је све више).

53 У својој студији о војним интервенцијама, (V. “Foreign armed Intervention: Between Jystified Aid and Illegal Violence”, у: *The Ethics of Humanitarian Intervention*, Broadview Press, Calgary 2003. В. такође “Страна војна интервенција: између оправдане помоћи и незаконитог насиља”, у Ј. Бабић, П. Бојанић, прир., *Хуманитарне војне интервенције*, Службени гласник, Београд 2008), износим исти овај аргумент: да право на интервенцију може постојати само ако је оно последица дужности да се интервенише, иначе нема начина да се интервенција оправда. Није неочекивано да је ова теза наишла на неразумевање оних који сматрају да „право на интервенцију“ постоји увек када постоји прилика да „се учини неко добро“ и „свет учини бољим“ (нпр. променом неког „диктаторског режима“, без обзира на то колико несигурности, правне, политичке и друге, оваква пракса доноси, и тамо где се интервенише и у целом свету). Али то је потпуно разумљиво када се схвати

Могуће је, наравно, да, чешће, једна или, ређе, чак обе стране имају неправедне разлоге за започињање ратног сукоба, али у мери у којој је то стварно случај то само значи да ту нема основа за неко стварно оправдање, јер ту уствари и не постоји никакав *морални проблем*. У случају у коме се једна страна бори за неправедну ствар, зато што су разлози за њену акцију засновани на морално неисправним разлозима, било би трагично да та страна победи. То се дешава, и понижење садржано у беспомоћности и очају због таквог неправедног пораза могу трајати генерацијама. Побеђена страна може бити неспособна да икада прихвати резултат, и мир никада неће бити истински постигнут – резултат ће, ако поражена страна преживи,⁵⁴ бити само продужено примирје без валидног закључка.

Случај у коме обе стране имају *само* морално неисправне разлоге за своју акцију је више него трагичан, такав случај је морално апсурдан, али и он је у стварности сасвим могућ: као сукоб два напада од којих ниједан није, ни потенцијално, одбрана⁵⁵. У оба случаја сам рат је злочин *strictu senso* (а не тек

да се оправдање војних интервенција не тражи ни у слободи ни у благостању оних за чије „добро“ се интервенише, већ у правди, онако како је „ми“, који имамо моћ и мислимо да зато имамо „одговорност заштите“, замишљамо. „Нама“ није стало до њиховог благостања, још мање до њихове слободе, стало нам је једино до наше „правде“, као да се наша политичка уверења, артикулисана као „наши закони“, могу универсализовати у универзалне норме. Упор. Howard Adelman, „Law, Ethics and Preemption: The Case of Iraq”, <http://apo.org.au/node/8194>. У фусноти 10 Аделман се пита како се може оправдати овај захтев да интервенција мора да буде предмет дужности (а не само неког политичког права) ако се полази од тога да постоји *prima facie* забрана интервенције као политичка дужност. Али исто тако постоји *prima facie* забрана да се туђа слобода и приватност не угрожава и полицајац има право да ухапси криминалца само зато што такође има дужност да то учини (без обзира на његову *prima facie* дужност да поштује слободу и приватност тог истог криминалца); то је тако зато што се ради о веома рестриктивној врсти права, различитој од других, обичних права (где право подразумева управо супротно: право да се уради по вољи, па и да се не поступи онако како се има право да се учини!). Овде се истовремено види и зашто војна интервенција није врста рата као и то да она не може бити право јачега.

54 Што такође није увек случај. У *Библији* тако имамо примере потпуно истребљених народа, у нама ближеј историји имамо сличне примере у британском истребљивању многих америчких индијанских племена иза којих понекад није остало ништа осим имена неког географског топонима.

55 Насупрот томе теорија праведног рата, допуштајући могућност да неки сукоб буде рат а да ниједна страна није у праву и истовремено негирајући да је икада могуће да обе стране буду у праву, морала би да тврди да је управо рат у коме су обе стране у неком за сукоб релевантном смислу у праву онај који је апсурдан. У томе се види религијска, прецизније монотеистичка, основа теорије праведног рата у којој се полази од, за сукоб и његово решење тешке и заправо нормативно погрешне и зато ирелевантне, епистемолошке претпоставке о поседовању апсолутног знања о томе ко је „исправан“ и ко има монопол на поседовање „праведног разлога“ за рат. По тој претпоставци све вредности су априорне и ниједна не настаје зато што је неко за нешто заинтересован; такође, по тој претпоставци нечија заинтересованост за нешто је ирелевантна за конституцију вредности, нпр. нечија заинтересованост да одбрани себе таквог каква јесте (па макар био примитиван итд.); у тој се претпоставци полази од идеје о људима какви би требало да буду, а не од стварних људи који су, у кратком интервалу свог индивидуалног и колективног живота заинтересовани за оно што их се непосредно тиче. Ово се сасвим јасно види нпр. у Гроцијусовом одређењу пропорционалности као онога што праведна страна може са правом да употреби у рату, при чему је праведна страна она која напада а није у позицији да се брани јер је нападнута. Иако праведна она је ограничена границом праведног циља, али се не оставља никаква

неморално средство чија је неморалност апсолвирана обостраним прихватањем рата као правила одлучивања), и то, иако велики и сложен, ипак сасвим “обичан” злочин као и сваки други⁵⁶, и не пружа могућу основу за било какво оправдање рата као колективне акције⁵⁷. (Такви “ратови” би били оне изузетне ситуације у којима би понекад могле бити оправдане војне интервенције како у њиховом спречавању тако и у помоћи њиховим жртвама)⁵⁸.

Када једна страна има јасно неправедне разлоге за напад онда одбрана улази у посебно тешку схему у којој, са једне стране, постоји јасно право на одбрамбени контранапад, али са друге стране недостаје кључни део дефиниције рата – спремност за прихватање резултата рата као валидне победе. Победа не представља нужно ново законито стање већ може бити облик насиља, и може јој недостајати капацитет да постане институционална чињеница. Оно што се овде чини посебно важним јесте питање да ли и неки сасвим велики ратови, као што је Други светски

могућност да се то „право“ призна и другој страни: у рату су допуштене оне ствари које су нужне да би се постигао намеравани циљ а то је обештећење због, од друге стране, прекршеног права које је, по Гроцијусу, узрок и оправдавање рата. Непријатељска страна, за коју се узима да је то право првобитно прекршила само зато што хоће да одбрани себе и да то ни на који релевантан начин не угрожава праведну страну осим што је нагони да гледа како су они који се бране тврдоглави у одбрани, подиже меру пропорционалности на ниво јачине отпора: већи отпор даје оправдање за јачи напад, и тако све док се противник не примора да се прекршено право не задовољи, што по Гроцијусу може на крају укључивати и легално кажњавање кршилаца. Отпор противника се притом третира искључиво као зло, као негативна вредност, „без икаквог основа који се може одобрити“, што „повлачи да је заслужена казна сразмерна неправди која лежи у њиховој акцији“ (V. Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*, bk. III, Ch. I, III: „Треће правило“; наведено из G. M. Reichberg, H. Syse, E. Begby, eds., *The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings*, p. 422. Непријатељ је то гори што се жешће бори, он тиме доказује своју злу природу – да се уредно брзо преда он би, наравно, доказао да је вредан да га прихватимо у клуб исправних, и он ту могућност има све дотле док у свом отпору такво прихватање не учини немогућим, што ће бити у тренутку када његово уништење буде једина могућност да се он порази.

56 Као што рат не може да учини да неки поступак не буде злочин ако то он јесте (рат не „извињава“), тако исто рат није у стању да учини да неки поступак који би иначе био исправан постане злочин само зато што је учињен у рату. За ово в. мој текст “Ратни злочин као злочин пораза“ (в. фн. бр 16). Уопште, злочин није суштинска карактеристика рата, он, ако је део ратне акције, представља, као и тортуре, нешто тактичко, са веома сумњивом ратном целисходношћу. Али је, са друге стране, сасвим сигурно да је рат, по својој другој дефиниционој карактеристици – да представља суспензију важних закона, међу њима и кривичних – оквир који омогућава да се испоље најмрачније стране људске природе, и да се почине многи злочини који се иначе не би десили (иако само због страха од закона). Рат као појава омогућава некажњено злочињење. Масовна присутност тортуре у рату је добар пример: тортуре веома ретко има стварну тактичку и никада стратешку вредност. Али је рат веома погодан оквир у коме садисти могу некажњено да задовоље своју потребу.

57 Али учествовање у таквој акцији још увек може бити некажњиво, директно као у Кантовом примеру са даском, али и, потенцијално, индиректно због нескривљеног незнања које може да прати такве колективне поступке. О овом другом в. мој текст “Non-Culpable Ignorance and Jyst War Theory”, *Filozofija i društvo*, 2/2007, в. такође у српском преводу, „Теорија праведног рата и морални статус неизвесности његовог исхода“, на Интернет линку www.rastko.rs/rastko/delo/14130.

58 Индијска интервенција у Источни Пакистан 1971, вијетнамска у Пол Потову “Демократску Кампучију“ 1978, и танзанијска у Иди Аминову Уганду 1979, би могле представљати примере овакве оправдане интервенције. За анализу прве в. М. Волзер, *Праведни и неправедни ратови*, Службени гласник, Београд 2010, стр. 148-152.

рат (иначе веома раширено веровање)⁵⁹, спадају у ову врсту, што повлачи питање о односу претпостављене моралне нужности победе и њене ипак нужно фактичке случајности.

2. 3.

Ипак, филозофски и морално су свакако и најзанимљивији и најрелевантнији они случајеви у којима *обе* стране имају легитимно право да се боре за свој, исти или различит, циљ. Већина грађанских ратова су такви. Ако „нормалне“ ратове дефинишемо као оне ратове који су у складу са оним за шта смо узели да представља кључни део *дефиниције* рата – да је то начин решавања сукоба који задовољава два услова: да не може да се реши другачије и да се сукоб не може оставити нерешеним – онда су „нормални“ ратови они ратни сукоби у којима обе стране имају неко начелно равноправно иницијално „право да победе“. То ће онда бити ратови у којима резултат, победа једне и пораз друге стране, може да буде коначан кроз валидно политичко прихватање тог резултата. Рат је један од начина решавања сукоба у укупном скупу тих начина, без њега би тај скуп био непотпун. Рат заокружује домен моћи одлучивања на колективном плану.

Теза да *мора* бити да једна страна *нужно није* у праву истовремено је и опскурна и занимљива – у њој се замењује теза да се рат мора завршити поразом једне стране која, према правилу одлучивања ратом мора да се третира као она која нема (нема више или није стекла) право - што се може тумачити да је та страна угрозила мир и (непотребно) извргнула људе и државе не само великом трошку него и ризику, и стварности, ненадокнадивих штета⁶⁰, од којих су неке и моралне штете и, по претпоставци, повлаче оправданост, а ако су морално кардиналне, и нужност *осуде* – а свега тога не би било да поражена страна није активно учествовала у рату, да није нападала или да се није бранила. Са друге стране, исто то правило рата *подразумева* да се победничка страна не може утврдити унапред а то значи да ако је победа прихваћена као конститутивно правило игре онда то

59 В. нпр. М. Волзер, „Други светски рат: Зашто је био другачији?“, *Theoria* 2/1992; такође у М. Волзер, *Морал и прљаве руке*, Албатрос Плус, Београд 2010.

60 Трошкови, ма како велики били, могу се сматрати надокнадивим штетама.

повлачи две ствари: прво, да победа „носи право“ и, друго, да није могуће унапред знати „ко је у праву“, односно чији је предлог закона (*неприхваћен од друге стране на основу било ког другог правила одлучивања*) онај који је заиста валидан јер је *фактички* постао важећи. Када би *то знање* било могуће онда би то редуковало рат на полицијску акцију, и поражена страна би била у потпуности крива *за све* оно рђаво и зло што се у рату десило. И не би то била победничка правда него одговорност за охолост⁶¹ у доношењу погрешне одлуке као и одговорност за зло у покушају да се нужност преокрене и учини оно што је (било) немогуће.

Али постоји друга могућност: да се поражени нападачи и поражени браниоци ипак разликују, барем у поразу ако не и у победи. То не би нужно угрозило конститутивно правило, само би сачувало једно својство аксиолошке поларности – да негативна страна вредности има богатију структуру од позитивне. Наиме, победа би била потпуно апсорбована функцијом коју има у конститутивном правилу: да се њоме одлучује сукоб. Уосталом победа је циљ, пораз није, од пораза се бежи. Али пораз би могао да сачува и нека својства која се у крајњој инстанци не свODE потпуно на функцију супротности победе, на његову улогу у конститутивном правилу, односно на његову директну одлучивалачку функцију. Пораз није исти у оба од два могућа случаја: поражени нападачи, имајући напад као предмет свог слободног избора, слободно улазе у ризик своје одлуке и стога сnose пуну одговорност за последице те одлуке; пораз је директна последица њиховог избора. Поражени браниоци нису у сасвим истој позицији, зато што одбрана није у истом смислу ствар слободног одлучивања. Пошто је одбрана ствар претходно етаблиране нормe (унапред је донета), онда се одлучивање ту своди на накнадно преиспитивање и евентуалну *измену* те претходно донете одлуке (као код одустајања од датог обећања), са свим нормативним импликацијама које из тога следе: пошто је одустајање од одбране кршење претходно донете одлуке то онда само у том случају имамо директне последице са непосредном одговорношћу за саму одлуку. Остајање при одлуци о одбрани даје своје последице које су у рангу

61 А охолост је, као што знамо, први и највећи од свих смртних грехова, онај грех из кога произлазе сви други грехови.

нормалних последица примене закона и те последице нису незаконите, па и кад представљају пораз.

Одбрана нормативно штити од незаконитости пораза, њено одбацивање (одсуство покушаја одбране) укида ту заштиту јер укида нормативну разлику између одбране и напада. Одсуство (озбиљног) покушаја одбране повлачи (политичку и моралну) кривицу према свему што нормативно садржи претходно стање, и у свему што се накнадно деси поставља онога ко није бранио *status quo ante* у позицију онога ко (више) нема право да се позива на то стање као једно законито стање. Стање које је, пре почетка напада, било законито стање губи своју нормативну снагу – као да и није било (тада, пре напада) законито. Зато је одбрана нормативно нужна: да запречи да браниоци постану врста нападача, да изгубе свој повлашћени положај.⁶² Одсуство озбиљног покушаја одбране (кроз одговорно суочавање са стварним могућностима, не нужно истрајавање на одбрани по сваку цену [што би било више од “озбиљног покушаја”, и потенцијално политички и морално неоправдано]) доводи браниоце у потпуно симетричан и равноправан положај са нападачима.

Али треба уочити да је ова нормативна асиметрија између бранилаца и нападача сасвим различита од унилатералне асиметрије која се подразумева у теорији праведног рата, рата у коме се асиметрија састоји у томе да је једна страна „праведна“ а друга „неправедна“, независно од тог ко напада а ко се брани. У суштини то је манихејски контекст у коме победа производи не само право него и правду, стање које се карактерише не правном претензијом на универзалност већ претензијом на коначну и трајну победу добра над злом. Ако термин “победничка

⁶² Ово се изгледа десило са Југославијом: одсуство озбиљног покушаја одбране отворило је могућност да се та одбрана, чак и у замисли, третира као једна врста агресије: као предлог или (неозбиљан) покушај одбране нечега што не треба да се брани, нечега што заправо заслужује и треба да се напада. Одсуство озбиљног и правременог покушаја одбране претворило је накнадне и неозбиљне такве покушаје у акте агресије. То је учинило да је пораз који је уследио био не само легалан него и легитиман, што је трајно обезвредило сваку позитивну вредност коју је оно што се зове „Југославија“ могло претходно да има, као да је (у озбиљном смислу) никада стварно није ни било. Занимљива импликација јесте аура нестварности коју ова логика производи: да је било озбиљног покушаја одбране Југославија би и даље, без обзира што је (поново) разорена, била валидан пројекат, можда нереалан али легитиман. Овако, чини се да је сам тај пројекат дефинитивно уништен одсуством покушаја да се он одбрани, као нешто што никада није ни постојало или требало да постоји, јер тај пројекат није чак ни “поражен”, што се показало тиме да није брањен (тј. да није ни покушана његова одбрана).

правда” означава једнострану и у суштини неправедну казну коју победник намеће пораженом онда се може уочити једна занимљива разлика: Победничка правда је када победник презриво суди пораженом бранитељу што се бранио; али није победничка правда ако победнички бранитељи суде пораженим побуњеницима или пораженим нападачима, у оквиру институција које чине део схеме претходно постојећег мира и уредно прокламоване законитости без ризика ретроактивности.⁶³

Бркање ова два типа асиметрије, нормативне која постоји унутар уредног законитог поретка, и оне коју подразумева теорија праведног рата – да је унилатералност овлашћења независна од слободно прокламованих закона (јер та слобода са становишта ове теорије изгледа као произвољност) рат третира као сукоб две полиције. Унилатералност међутим подразумева асиметрију овлашћења, што теорија праведног рата и тврди, али из позиције епистемолошке ароганције која негира принцип сазнајне погрешивости и подразумева асиметричну дистрибуцију добих и злих мотива (добро и зло не сме и не може да се меша: „из добра може произаћи само добро, а из зла само зло“⁶⁴) што ситуацију рата претвара у тотални сукоб: *обе* полиције перципирају *само себе* као полицију а другу страну као криминалце (или криминалне агресоре, из позиција оних који су предмет напада). Да ли је то заиста решење које даје морално оправдање рата? У чистом виду то би био, до апсурда манихејски, облик двостраног (обостраног) крсташког рата (на шта неке савремене појаве донекле и личе), а крајњи исход је да нема реципрочности и да нема краја до коначног и тоталног истребљења. Појам „победџе“ у овој схеми, у којој нема граница али ни јасне визије о циљу,⁶⁵ кардинално мења своје значење и добијају јасно есхатолошко значење. Рат се, са једне стране, криминализује (чиме обе стране показују дубок презир једна према другој), а са друге стране, својим есхатолошким карактером постај рат против рата, престаје бити поступак у решавању сукоба већ у суштини постаје пројекат чији је циљ коначно решење свих сукоба.

63 В. Ј. Бабић, “Ратни злочин као злочин пораза”, *Морал и наше време*, 2. изд. (2005), стр. 188-191.

64 В. М. Вебер, “Politika kao poziv”, у М. Ђурић, прир., *Sociologija Maksa Vebera*, Matica hrvatska 1964, стр. 190.

65 В. Р. Фалк, “(Re)imaging of the Global Governance”, у Ј. Бабић & П. Војанић, *World Governance*, Cambridge Scholars Publishing 2010, pp. 26, 29 (наш превод у *Глобално управљање светом*, стр. 55, 60. В. такође, Ј. Бабић “Introduction” („Увод“), на оба места, р. 8, стр. 32.

3.

Као што смо видели, пре почетка рата обе стране се надају да ће избећи нужност рата, али само нападачка страна има стварну слободу да то и оствари тада, тј. *пре почетка*. Она може да одустане од напада, ако само то хоће. Страна која се брани нема ту могућност, и то се, поред осталог, види и у једној особини капитулације, наиме да није могућа капитулација унапред. Пре почетка напада нападнута страна је у позицији чекања, позицији која не обухвата пуну слободу одлучивања о томе шта ће бити у наредном тренутку јер је та слобода на другој страни. Ова веома јака карактеризација може изгледати прејака, али ће се у наставку анализе видети зашто је то, са једне стране, повезано са дефиницијом рата (поступак одустајања од одбране значи да рата није ни било, „капитулација унапред“ је заправо једини логички начин да се рат у потпуности избегне, а онда и потреба за било каквим *ius in bello*), а са друге стране са кључном функцијом *одбране* у конституцији закона који су гарант мира (мир који се не намерава бранити не може бити извор закона, такав мир не омогућава легитимност примене закона, тј. у њему нема важећих закона).

Зато ова нада, и жеља, да се рат избегне, која увек постоји, ни за једну страну не представља довољан разлог да се одустане од рата и тако напусти циљ који још једино ратом може да се постигне. Нада је пасивна, она је слаб разлог за било какву активност. Да је било ресурса да се рат избегне, да је сукоб могао да се реши на други начин, рата не би било, и та нада би била остварена. Али шта могу сада ови одсутни ресурси, ресурси којих нема? На који начин рат може да се избегне? На питање је немогуће одговорити зато што је оно бесмислено. Али није бесмислено питати на који начин је рат *могао* да се избегне? Или, у општој формулацији: Како се може избећи рат?

Један од начина да се он избегне свакако јесте да се *не произведу* узроци да се буде нападнут. Али како то постићи? Као што смо рекли, нада да се рат неће десити, да се неће десити да будемо нападнути, увек постоји али она сама није довољна. Као што Тукидид каже, нада, да би била ефективна и корисна, а не

штетна, захтева ресурсе, располагање могућностима да се циљеви постигну. Штавише, ако није поткрепљена адекватним ресурсима, нада ће имати тенденцију да произведе самозаваравање и има рђаве учинке: „У временима опасности нада је утеха која може да вас повреди и оштети, али она неће бити разорна ако имате на располагању обиље других ресурса“⁶⁶ Такав ресурс би могао бити да се постане члан клуба оних који су довољно моћни да их нико не сме напасти. У томе се састоји чувени „Дојлов закон“ (како га је у једној прилици назвао Берли Вилкинс) – да демократске државе не ратују једна против друге⁶⁷. То значи не само да су „демократске државе“ снажне, већ да су *најснажније*, као што би рекао Перикле у чувеном „Погребном говору“: „...борећи се на туђем тлу... ми напредујемо са лакоћом и побеђујемо оне који бране своје домове“⁶⁸, тј. бољи смо у освајању њихове земље него они у њеној одбрани.

Дакле, жеља и нада да се неће десити да нас нападну нису ресурси који могу да послуже као средство за одвраћање од напада. *Други, и најчешћи, ресурс који може поткрепити ову жељу и ефикасно послужити као средство одвраћања јесте припрема за одбрану.* Ова припрема има двоструку сврху: да одврати од напада и да прибави средство одбране ако до напада ипак дође.

Озбиљност и одлучност у намери да се постојећи уставноправни систем одбрани јесте део законодавне структуре – законодавство је израз воље, колективне воље – то је оно што даје овлашћење на коначну стварну примену закона. Ако држава нема намеру да брани и одбрани свој устав и своје законе онда овлашћење да те законе примењује више није евидентно.⁶⁹ Зато је капитулација *унапред* немогућа из логичких и процедуралних разлога. Логичких, јер одустајање унапред од одбране не би била капитулација пошто не би било стране која може да

66 Thucydides, *op. cit.*, 5:103.

67 Нпр. у Michael Doyle, “Democratic Liberalization” и на другим местима. Старији међу нама могу се сетити сличног утиска о необичности онога што се догађа када су се на реци Усури 1956. године сукобиле совјетске и кинеске снаге: то је произвело чуђење како је могуће да се две социјалистичке државе сукобљавају на тај начин. Може се мислити каква су осећања бивала произведена у душама верника када су се хришћанске или муслиманске државе по први пут војно сукобиле.

68 Thucydides, *op. cit.* 2:39

69 В. Ј. Бабић, „Држава и морал“, у *Морал и наше време*, гл. 6. В. такође Ј. Babić, “On State, Identity and Rights: Putting Identity First”, *International Journal for the Semiotics of Law*, 25 (2012).

капитулира. Процедуралних, јер је одлука да се брани *status quo* заправо део тог истог *status quo*.

Зато у случају напада није потребна никаква посебна одлука о одбрани, док је за капитулацију таква одлука неопходна. Разлози у ове две врсте ситуација су различите врсте: разлози за одбрану су начелни, *принципијелни*, разлози, засновани на претходном постојању неког права (права садржаног у прихватању постојећег уставноправног поретка) и они су потпуно независни од изгледа на успех у самој одбрани.⁷⁰ Разлози да се капитулира су различити, они су *пруденцијални разлози*, врста разлога који у процесу свог стварања увек и нужно мора да узме у обзир и изглед на успех, и њихова *почетна валидност* зависи од постојања тог изгледа.⁷¹ У контексту одбране то повлачи важну импликацију: пруденцијални разлози, када се једном успоставе, пошто од почетка и надаље зависе од изгледа на успех, могу да имплицирају оправданост, и обавезу, капитулације када је изглед за успех одбране безизгледан. Обе опције, и капитулација и одбијање капитулације и наставак отпора (као и, следствено, контранапад) су онда ствар слободног избора (чија ваљаност зависи од квалитета процене) а не неке нормативне нужности која долази из прошлости. Одлуке ове врсте не представљају нормативни континуитет већ су увек међу оним иреверзибилним тачкама након којих се стварност мења у свим релевантним параметрима за евалуацију у нашој потрази за оправдањем

70 Овде се суочавамо са важним питањем које је, иако од велике теоријске важности, заправо практичке природе: да ли принципијелни разлози могу бити конклузивни и да ли могу водити радње, да ли могу имати мотивациону снагу. У свом тексту "Исправно и нужно: Оглед о одбрани" [*Филозофски годишњак* 24 (2011)], заступао сам гледиште, у контексту пресека двеју дистинкција, једне између принципијелних и пруденцијалних и друге између нормативних и мотивационих разлога, да принципијелни разлози као такви не могу бити мотивациони већ да би такви постали они морају да, као равноправни, уђу у скуп пруденцијалних разлога: да није свеједно шта ће бити исход већ да, да би стекли мотивациону снагу, мора бити важно да исход буде успешан а не да је, да би важили, начелно свеједно какав ће исход бити. Тек тада, када и сами постану постану пруденцијални, принципијелни разлози улазе у стварну конкуренцију са осталим пруденцијалним разлозима, уносећи у разложно поље снагу принципа и реални капацитет претходно успостављених вредности (мотивациону снагу која је постојала да се *status quo* успостави као вредност). Ипак, и даље остаје разлика између ових разлога и осталих разлога који, са различитом снагом, улазе у разложно поље и детерминишу одлуку и степен одлучности који је садржан у тој одлуци на један различит начин, наиме да, за разлику од осталих разлога који сви морају да се тестирају као нови разлози, принципијелни разлози функционишу без потребе (чак са одређеним степеном нормативне забране да се то чини) за таквим тестирањем: они морају да се узимају као већ од раније успостављени и валидирани.

71 Пруденцијални разлози могу, у процесу свог настајања, да се ослањају на разне принципе (на пример разлог за побуну, и следствено сецесију, може да се заснива на принципу самоопредељења), али њихова валидност као (добрих) разлога иницијално, од почетка, зависи од изгледа на успех.

(оправдањем одлука, поступака, активности или пракси) које уследе: оно што је било валидно пре такве неповратне тачке након ње више није.

3. 1.

Размотримо још мало шта значи ова теза да није могуће капитулирати унапред. Логички, има само два начина да се замисли свет без рата. Један би био одсуство слободе, свет у коме би све било унапред потпуно детерминисано са нужношћу апсолутног детерминизма, аутоматски, или механички. Машине које раде без нашег присуства могу нам представити такву ситуацију: све иде линијом нужности и није могуће ништа променити. Друга могућност да се замисли свет без рата јесте свет у коме би сваки напад био праћен одсуством сваке одбране и тренутном капитулацијом. Нема треће могућности. Прву могућност можемо искључити као неинтересантну и ирелевантну за наше питање оправданости рата, из два разлога – што иако у таквом свету заиста не би било рата то било зато што у њему не би било никаквих поступака, ничега што би одговарало конотацији појма „рат“; а затим и због тога што ми не можемо замислити себе као неслободне.

Друга друга могућност, свет тренутног капитулирања на сваки напад, повлачи важно питање: *колико брзо* би то морало да се деси? Можемо замислити да нападнута страна живи мирно и у нади да неће бити нападнута, али са спремношћу да се преда одмах чим напад уследи. Ова спремност и припремљеност на предају би ишла *пре непосредног почетка* напада: то би била *капитулација унапред*. Ово се може замислити само у свету у коме би пацифизам (веома јака верзија пацифизма, ако пацифизам има различите верзије) био истинска универзална светска религија прихваћена од свих.⁷²

⁷² Проблем са пацифизмом је што он заправо није заинтересован за мир, како за оно што омогућава мир (поседовање средстава и воље да се донесе и спроведе одлука да се контролише будуће време, што је оно што мир чини могућим), тако ни за било коју одредбу самог мира (за било коју одређену артикулацију дистрибуције моћи, оно у чему се мир састоји), већ само за то да се из његове структуре искључи један од његових предуслова, употреба силе. Кључни проблем овде је што, чак и када би се могла формулисати нека морална хијерархија која би то оправдавала (која би сили и њеној примени давала врхунски морални примат [да је то немогуће в. моју књигу Kant i Scheler]) тај предуслов не може да се искључи: Нема начина да се из укупног скупа свих средстава за обезбеђење предвидивости (или контролу будућности) начелно искључи свака могућност употребе силе – закони се управо и артикулишу као правила употребе силе, и то таква правила која подразумевају монопол спроводиоца закона на ту употребу. Јер, сила или моћ (и претња њеном применом) јесте кључни састојак у инструментима за контролу будућности: да би та контрола уопште била могућа

Био би то чудан свет, свет у коме би одбрана била забрањена али не и напад. Можете протестовати: зашто не забранити такође и напад? Да, зашто не? Али – напад је већ *забрањен*, зар не? Када се напад деси то није зато што је он дозвољен – напротив, ако је дозвољен онда такав напад више нема никакав релевантан нормативни значај, онај значај који даје основу за одбрану као нешто што је оправдано чак независно од изгледа на успех. То би било као чин хапшења криминалаца, или „напада“ на реку да се преко ње направи мост. Али напад је могућ, и дешава се, без обзира на то што није „дозвољен“, као чин агресије, као неоправдани напад. Да би нешто било могуће није потребно да буде дозвољено, и ми знамо да има ствари које су могуће иако се за њих никако не може рећи да су дозвољене (ма како да се дефинише појам „дозвољен“: као нешто што *ми* допуштамо или чак као нешто што ће, по нашем мишљењу, Бог хтети да оправда). Али се не само може него и мора рећи да су те ствари, које нам се не допадају, могуће, и стварне када је то случај – њихова стварност се не може негирати на основу тога што су недозвољене, или што би требало да буду недозвољене. Да напад није могућ, не би се ни десио, и питање одбране се не би ни поставило. Не би се ни могло поставити. Али напад је очигледно могућ, и „доказ“ те могућности јесте управо то што се стварно дешава (доказ за то је сасвим муровски – остензиван, овде се суочавамо са још једном појавом примата фактицитета). И само тада, само

потребно је да постоји употребљиво средство да се она постигне и спремност да се донесе одлука о тој употреби. Одсуство било ког од ова два параметра чини мир, као што је случај са било којим циљем, немогућим. Cf. J. Babić, „Non-Culpable Ignorance and Just War Theory“, *Filozofija i društvo*, 2/2007, такође у српском преводу, „Теорија праведног рата и морални статус неизвесности његовог исхода“, на Интернет линку www.rastko.rs/rastko/delo/14130. Пошто су пацифисти заинтересовани само за одсуство насиља, у тумачењу да је употреба сваке силе насиље, они, и мировни покрети засновани на таквој идеји, нису заинтересовани за услове мира. Ово отвара занимљиво питање (које је предмет фусноте бр. 75, в.) да ли је за остварење мира дозвољена употреба свих средстава: у једном смислу није, и рат се разликује од мира управо по томе што су у рату дозвољена средства која у миру нису (тајна [закон не може бити тајан, јер онда нема пристанка и нема могућности примене], лукавство, игнорисање претходно постојећих закона, и сл.). Али овде се не ради о обичним или нормалним законима, већ о предусловима самог постојања мира, пре свега спремности на примену закона а то значи и на његову одбрану. Њихово постојање је симптом латентног (али стварног) присуства рата, као стварности одбране и у миру. Мир мора да се брани, не само спремношћу да се то чини, већ и подразумевањем да је стање мира актуално, упркос могућностима спољних претњи (јер није могуће не произвести баш никакав разлог да се буде нападнут: све што се постиже може постати предмет могућег отимања) већ и зато што унутар држава увек може да се оствари концентрација отпора који ће се артикулисати као друга држава (није могућ такав мир који би побуну учинио незамисливом и апсолутно немогућом). Оно што се овде отвара као питање јесте артикулација природе тајних служби, које се управо управо служе тајном [како им и име каже], лукавством, и које суспендују законе који улазе у опис нормалног живота, оног живота који подразумева нормалан степен извесности, када је предвидивост будућности у питању. Функција тајне службе није, као код полиције, обезбеђење текуће безбедности – функција тајне службе је да спречи појаву друге државе (и њених закона) на територији прве државе (да спречи напад или побуну). Тајна служба ради у миру оно што војска ради у рату: одржава државу на окупу и брани је.

ако и када, се напад деси имамо прилику да му се супротставимо *или не супротставимо*. Постојање обеју тих могућности, и могућност напада и могућност одбране, је ствар слободе: можемо напасти, оправдано или не, „дозвољено“ или не. Та *могућност* се не може запречити „недозвољавањем“ или „зобрањивањем“ напада.

Капитулација унапред је тако у супротности са појмом мира, јер значи одустајање од онога што се хоће, у овом случају од онога за шта се хоће да буде закон, за шта се претходно *одлучило* да буде закон. То је пораз у дословном смислу, присилно предавање *своје* моћи одлучивања (своје слободе) некоме другоме, и ако је то *унапред* онда још са ретроактивном снагом – „унапред“ овде подразумева „у сваком претходном тренутку“, што значи да та моћ заправо никада није ни постојала, да је увек била потпуни привид, јер да није привид укључивала би, као и свака друга (стварна) одлука, *неку* одлучност и спремност да се одлука изврши (да се нађу средства да се њен циљ оствари, или бар покуша остварити). Дословно узета, капитулација унапред представља одустајање унапред од прављења закона и од успостављања њихове правоваљаности у важећој употреби.

3. 2.

Овде се суочавамо са једном врстом стриктне и неумољиве логике: напад се уобичајено сматра за ствар избора а одбрана за ствар нужде. У ситуацији након што је неки напад започео он се, барем од оних који су нападнути, мора узимати као пука чињеница, као нешто што се просто дешава: они нису одлучили да буду нападнути, и сада се суочавају са питањем шта да раде – да ли да се бране или не. Напад, који је био предмет туђег избора и одлуке, сада је свршена чињеница а не нешто о чијем се постојању одлучује. Одлука која је основ постојања напада је нешто што је већ направљено, нападнута страна, која није била учесник у процесу доношења одлуке, налазећи се пред тврдом чињеницом напада у први мах нема никакав избор осим да напад третира као свршену чињеницу, са једном

априорношћу коју није могуће негирати порицањем или игнорисањем.⁷³ У мери у којој нападнута страна није конститутивно учествовала у доношењу одлуке да буде нападнута она не може избећи нужност суочавања са чињеницом напада као нечега за њу неизбеживог, нечега што јој се „дешава“ (заправо у истом смислу у коме је то случај и за појединце који о томе нису одлучивали, нити су могли да одлучују).

Наравно, било би боље да се напад није десио, и зацело има много могућности да се барем покуша спречити да се он стварно догоди. Међутим, никако није могуће ограничити опсег могућих разлога да се буде нападнут само на оне који се могу спречити или уклонити кооперативним или помирљивим понашањем потенцијалних мета напада, и у неком обиму је то сасвим изван домена било чега што је нападнути могао да уради. Упркос чињеници да су многе ствари пре напада могле бити ствар преговарања или сагласности, многе нису. Иако је могуће урадити доста да се не дође у позицију мете за напад у принципу није могуће спречити да други формира разлоге и донесе одлуку о нападу упркос свему што је нападнути учинио да то спречи (или управо због тога).⁷⁴

Зато одбрана *prima facie* није ствар одлуке. Претпоставити да не смемо ни покушати да се бранимо имплицира механичку послушност начелу забране одбране, а не одлуку да се предамо: ако је у питању одлука онда супротна могућност мора бити реално могућа (чак и ако та могућност на крају није изабрана). Ако се сетимо да је једини начин да „укинемо“ рат (у смислу да га учинимо немогућим) то да се капитулира унапред, што је еквивалентно клаузули забране одбране, долазимо на чудно место: рат више није могућ зато што је одбрана

73 Ова априорност чини напад тврдом институционалном чињеницом, догађајем. Ако би се напад могао отклонити пуким игнорисањем онда би то, као што је речено горе, био и најбољи и обавезни вид одбране – али цена такве “онтологије” била би огромна: постојање напада би постало предмет избора не само за нападаче већ и за оне који су нападнути. Да ли то онда значи да нападач, када се одлучује за напад, претпоставља да нападнути једва чека да буде нападнут, не да би се одбранио (тако што би напад уклонио игнорисањем) већ да би се брже-боље предао?! Али шта би у таквом свету онда коначно била чињеница?

74 Упор. И. Кант, 5:28 (*Критика практичног ума*, БИГЗ, Београд 1979, стр. 50): сагласност око циља и средстава може да буде чак и извор сукоба, јер тај циљ може у дословном и нумеричком смислу бити један и исти па “настаје хармонија слична оној коју описује она подругљива песма о душевном складу двоје брачних другова који се међусобно упропаштавају: О дивотна хармонијо, што он хоће, хоће и она, и тако даље, или оно што се прича о обећању краља Франсоа Првог цару Карлу Петом: што мој брат Карло хоће да има (Милано), то и ја хоћу да имам”; упор. Ј. Бабић, "Срећа и морал", *Филозофски годишњак*, 20/2007, стр. 137.

забрањена, а без одбране нема рата. Напад се не узима у обзир нити помиње, чак и ако се деси.

3. 3.

Стварност нам тако обезбеђује близак сусрет са једним од њених необичних видова: рат је *per definitionem* привремено стање ствари које треба да се заврши, а мир је стање ствари које треба да траје – тако је на нормативном плану. На онтолошком плану, међутим, позиције су обрнуте: мир је привремена артикулација друштвене и политичке моћи – дистрибуција и структура те моћи (артикулисана кроз законе као схеме дуготрајно „замрзнуте“ колективне воље), која ће пре или касније постати неправична и неподношљива, или на неки други начин угрожена акумулацијом разлика и промена у оквиру или изван те структуре. *Мир* је нужно крхак, фрагилан, и мора активно да се брани, и силом ако је потребно.

Мир захтева напор да би био сачуван. Међутим, изгледи одбране су неизвесни и променљиви. Тај напор није спонтан и није ствар инерције, није део природне стварности, него је ствар одлуке и степена одлучности у извршавању те одлуке, и то из два разлога који су супротни један другом. Прво, зато што је у законе уграђена одлука (чињеница да закони морају да се донесу, да могу бити различити, и да могу да се мењају), и друго, супротно овом темпоралном карактеру закона, чињеница да закони морају *да се узму као да су „вечни“* (*sub specie aeternitatis*), или „замрзнути“ и нормативно константни а не ствар текућег одлучивања (закони морају, да би могли да се примењују, да важе независно од стања тренутне воље оних који их примењују и оних на које се примењују. Обе воље међутим задржавају *фактичку моћ* да одлуче, сасвим слободно, да ли ће следити закон или не, и могу да га прекрше. Али да ви *важили* закони морају да претендују на непроменљивост, и та непромењивост мора да буде нормативно категоријална све док се сам закон не промени – његово важење нормативно не зависи од његове примене.

Отуда, очување мира, и сви напори да се он постигне и очува, у неком тренутку нужно постају неуверљиви и без учинка. Зато је мир, онтолошки, изнутра, привремен. Промене се акумулишу док се не изартикулише неки нови и различит мир, који, нарочито ако су брзина промена и нестрпљење да се успостави разлика у односу на претходно стање велики, мора да се постигне кроз сукобе. Само је питање да ли ће се ти сукоби разрешити на мање или више миран, ненасилан, начин.

Рат, са друге стране, упркос нормативно дефинисаној привремености, јесте латентно увек ту: као врста енергије да се сукоби реше на било који начин који је потребан да се дође до решења. У том смислу рат је увек индикатор слабости: индикатор да није било довољно снаге да се сукоб избегне, на првом месту, и, на другом месту, слабости да се тај сукоб реши брзо и ефикасно без насиља, на миран начин. Рат је неуспех у напору да се одржи мир. Ако мир није довољно јак, онда је рат увек ту, увек на располагању, латентно чекајући да „избије“. Међутим, увек је могуће да неки сукоб не може уопште да се реши у складу са начелима на којима је формиран неки одређени мир, или, још важније, да су сама та начела стављена у питање и да не могу (више) да помогну у ономе за шта су направљена.

У таквој ситуацији могуће је да нова перцепција (или просто нека различита перцепција у датим околностима) о томе шта је праведно и правично произведе идеју о приуштивим средствима да се тај сукоб ипак реши. Можемо претпоставити да се многи сукоби заиста решавају на овај начин, тј. не на основу ваљаних разлога који се формулишу у оквиру важеће схеме одлучивања него на основу претње физичком принудом, или могућности да се ефикасно потегне нека друга уверљива претња. Предрасуде и идеологије делују на овај други начин, претњом и без позивања на разлоге, и делују веома ефикасно – ућуткивањем, потискивањем, сузбијањем, апсорбовањем или амортизацијом сукоба. Али се може десити да нема на располагању таквих средстава (а да се уверљивост „леgitимних“ разлога истопила), или да та средстава нису довољно ефикасна, па конфликт ескалира и наставља да расте. Такав конфликт може да расте до тачке почетка рата, као процеса у коме нема, као у употреби разлога или и претње, контроле будућег

времена. Уместо тога имамо неизвесност у којој ће напор да се употребе сва средства укључујући и *физичку силу, лукавство*, као и *срећа* и *случајне комбинације околности* у које се уђе, креирати један оквир или контекст делања⁷⁵ у коме сукоб треба да се реши тако да ће један или неки од сукобљених циљева да се оствари тако што ће се блокирати могућност да се оствари онај други.

3. 4

У таквој ситуацији кључни моменат јесте да ли постоји *иреверзибилна тачка* након које сукоб излази из оквира нормалне контроле инструмената решења тог сукоба. Закони, обичаји, успостављена очекивања, и све оно што се узима за очигледно (пристојност, мода, и сл.) и обезбеђује нормативно и фактичко предвиђање те омогућује да се сукоб реши у оквиру успостављених прихваћених схема применом правила за њихово решавање, без неизвесности о нормативном исходу, престају да функционишу, или бар више не функционишу тако да дају дефинисану предвидивост и могућност планирања који су неопходни за нормалан живот.

Након што се ова иреверзибилна тачка пређе нема више ни фактичке ни нормативне извесности о исходу сукоба, као што нема ни осталих инструмената за уредну контролу будућег времена. У рату нема рокова. Присуство ове иреверзибилне, неповратне, тачке дефинише рат: након те тачке, у којој је мир престао да постоји, сви инструменти за регулацију живота (за валидност очекивања, могућност планирања, безбедност, итд.) замењују се јединственим инструментом који, кроз решење сукоба који не може другачије да се реши, има за циљ или да рестаурира стари мир или да успостави неки нови мир. Али време за реализацију тог циља не може да се унапред одреди нити контролише.

⁷⁵ Тај контекст укључује употребу свих средстава – ту спада и физичка сила, лукавство, случајне комбинације околности, које нормално не улазе у могући оквир делања и свакако не чине оквир или контекст нормалног живота: колико год био у складу са условима слободе и увек стварно могућ - рат није нормално стање живота. Нормално стање живота подразумева висок степен извесности у текућем планирању а за то је потребан минимум текуће предвидивости који далеко надилази сваку могућу предвидивост у рату. Нормално стање живота је мир.

Иако рат не може да се перципира као стално, нормално, стање ствари већ мора да се перципира као привремено стање које треба да се заврши, ова тензија између фактичке немогућности његовог унапред дефинисаног временског ограничења и ове нормативне нужности да се стање рата заврши производи стање потпуне неизвесности о нормативном резултату, о томе ко ће бити победник. И ма колико дуго трајао он никада не може добити нормативни статус нормалног редовног стања живота у слободи. У том смислу рат је недвосмислено привремено стање ствари, и нешто што током целог свог трајања тежи да постане прошлост.⁷⁶ Чак и у периодима највеће неизвесности о његовом трајању никада се не подразумева, као што је то случај код мира, да је то стање које ће трајати заувек.

Рат није нормално стање и у њему живот, његово главно својство да је то делатност постављања циљева и покушаја њихове реализације, иако и даље функционише у свом првом делу (слободна делатност постављања циљева, овај део је у рату заправо виртуелно неограничен), ипак у свом другом делу, да те циљеве треба реализовати и да је квалитет и нормалност живота зависан од солидности претпоставке да се постављени (легитимни) циљеви заиста могу остварити, да имају стварну шансу да се остваре, тај део живота у рату заправо нема никакво ни фактичко ни нормативно покриће. Фактичко због екстремне неизвесности о томе да ли ће реализација иједног циља да се доведе до краја, нормативно што се у немогућности знања о исходу не може знати који је циљ заправо легитиман, јер је управо то један од главних параметара сукоба. Рат је стање нормативне неизвесности, стање суспензије нормалног законског стања кроз суспензију или нормативно одлагање важења многих закона, и кроз промену система важећих очекивања у коме нема оне извесности која је претпоставка нормалности живота. Али ово одсуство законски дефинисаних очекивања, као и одсуство рокова, јесте индикатор тоталне слободе која постоји када закони још нису одређени него ће се они тек артикулисати када се прође кроз другу иреверзибилну тачку која дефинише

⁷⁶ То се јасно види нпр. у немогућности да се славе будући ратови (њихов исход се не зна) као што се рутински славе прошли ратови. V. J. Babić „Non-Culpable Ignorance and Just War Theory, *Filozofija i društvo*, 2/2007, стр. 59; в. такође у српском преводу, „Теорија праведног рата и морални статус неизвесности његовог исхода“, на Интернет линку www.rastko.rs/rastko/delo/14130.

рат, а то је тачка његовог краја, тачка која се завршава победом једне и поразом друге стране.

Ово стање тоталне слободе коју представља рат, природно стање у хобсовском смислу, јесте једно уточиште из ћорсокака сваког мира када он постане недостатан или када се истроши. То стање, латентно, увек постоји, и чека да, као ерупција дивље слободе, избије када контрола мира довољно попусти. Излазак из тог стања, поновно постизање мира, јесте заправо победа једног од два, или једног од више „предлога“ за то шта ће бити нови закон (након почетка рата настаје отворено поље за конституцију новог закона, укључујући и то да његова коначна форма по правилу не може унапред да се јасно одреди), што текућој неизвесности и одсуству рокова додаје неизвесност о томе шта ће заиста бити законито након што се рат заврши. Победа дефинише време након завршетка рата, она даје нову нормативну реалност, она је *коначна одлука* о томе шта *јесте* закон.

3. 5

Својство победе да представља одлуку (као и код сваке друге одлуке до које се долази када се савладају отпори који јој стоје на путу) јесте посебно важан момент јер се односи на обе, односно све, стране у рату (и око њега): победа је оно што је одлука свих, и поражених а не само победника.⁷⁷ И она артикулише ново стање ствари за обе стране. Они који победе ће, или верују да ће, уживати у својој победи, а они који изгубе мораће да се прилагоде, ако преживе и опстану. Али поражени неће, не могу, преживети нетакнути,⁷⁸ што је заправо (ако су поражени браниоци а не нападачи) био њихов разлог да бране *status quo ante* (бранећи претходно стање поражени бранитељи су се борили против промене која је дошла),

⁷⁷ Као што је и победа на изборима одлука свих који су у њему учествовали, како оних који су гласали за опцију која је победила тако и оних који су гласали против ње – али су је својим чином гласања легитимизовали као општеприхваћену.

⁷⁸ Ни победници неће преживети нетакнути, нова слобода да одлучују о другима повлачи кардинално нову ситуацију која, без обзира на то како победник искористи своју победу (и да ли успе да се морално уздигне на ниво одговорности који свака победа подразумева). Није у питању само милост према пораженом, већ, још више, могућност одупирања искушењу победничке ароганције која победника може и потпуно морално уништити ако није у стању да задржи елементарну самоконтролу (нпр. ако сматра да има право да кажњава пораженог зато што је изгубио рат, или да му поставља услов безусловне предаје што онемогућава ваљану капитулацију и стварни завршетак рата). В. И. Кант, *Метафизика морала*, 6:347.

и ова немогућност чини суштину пораза⁷⁹. Резултат пораза је да поражени мора да се промени.⁸⁰ Та промена може бити и за њихово добро, али то свакако није онаква врста добра какво су постигли победници. То добро је наметнуто, није слободно изабрано, није предмет слободно постављеног циља, што је у супротности са начином на који се уопште конституише вредност добра,⁸¹ и зато ће се то добро *prima facie* од стране пораженог доживети као губитак а не као добитак (уз већ остварени губитак који су поражени, по претпоставци као и победници, већ платили у току рата).

Крај рата зато није једноставна ствар, како то прижељкују победници. Они, манихејски, желе да победом закују време, али победа, ма колико била једна неповратна тачка у времену која стриктно дефинише време пре и време после те тачке, ипак и сама улази у време које након ње даље тече и наслања се, као што и треба да се наслања, на укупно време пре те тачке, а не само на време између почетка и краја рата (као да у рату настаје све што након рата постоји, једна врста креационизма коју стално изнова видимо након многих савремених ратова⁸²). Рат јесте време које је нормативно издвојено из континуитета тока времена (кроз оне две иреверзибилне тачке на почетку и на крају), али то време ипак јесте један *период времена*, није неко другачије време нити нешто ванвремено. Део суштине привремености као важног параметра у дефиницији рата (да је то стање које треба да прође) спада овде: у нормативном смислу ново стање, и ново време, мора да се веже за стање пре рата, иначе се не може рећи да је рат *био* привремен – него да

79 Пораз нападача отуда није прави пораз, већ више нека нормализација претходног стања.

80 Граница оправдања сваке такве промене јесте међутим опстанак идентитета свих страна у сукобу и могућност обнове језгра вредносног система који конституише тај идентитет: поражени не сме да се уништи. Та граница дефинише у исто време основ моралне, и правне, обавезе капитулације и моралне и правне услове које капитулација мора да задовољи. О томе в. Ј. Бабић, "Исправно и нужно: Оглед о одбрани", *Филозофски годишњак* 24 (2011), фн. 10, стр. 137.

81 В. о овоме, Ј. Бабић, „Тумачење и вредновање“, *Тхеорија* 4/2011, стр. 12-13.

82 Године 1987. сам у Оксфорду разговарао са човеком који је 1948. године био високи чиновник британске управе над Палестином. Претходне, 1986. године, тај човек је по први пут поново посетио те крајеве. Најјачи утисак који је тамо стекао био је да људи у Израелу некако мисле да је све што тамо постоји настало 1948-е или касније. Утисак је био толико јак да је неколико пута поновио како је људима са којима је разговарао у Израелу нервозно рекао да је неки дрворед, поред кога су шетали, посађен док је он био тамо, тј. док Израел још није постојао, тј. да тај дрворед није настао после 1948. Многи од нас, под условом да су довољно стари, могу се сетити да је време пре Другог светског рата било покривено копреном нестварности, тако густом да је и време рата изгледало реалније од оног времена које му је претходило. Можемо мислити како сада време социјализма изгледа нестварно (било дословно, било идеализовано искривљено) онима чији се живот артикулисао после наших последњих грађанских ратова.

још увек траје, кроз кардиналну последицу коју је произвео⁸³. Резултат рата мора бити промена, али та промена, ма колико радикална, не би смела да буде кардинална, да буде таква да се уништи могућност обнове свих зараћених страна, већ да се, уместо тога, приступи тоталној замени старе стварности неком новом стварношћу у којој за оне који су ушли у рат више нема места. Кажем „за оне који су ушли у рат“ а не „за неке од оних који су ушли у рат“ зато што овако кардинална промена мора кардинално променити и победника а не само пораженог, и да од њега направи нешто што се суштински разликује од оне стране која је ушла у рат који је могла изгубити: победник ризикује да постане апсолутни ванвременски господар смисла и судија у својој ствари, разарајући тако претпоставке оне иницијалне једнакости која је била услов слободе да се у рат уопште уђе.

Обе стране треба да буду свесне ове чињенице, и да је искрено прихвате, као што су, на почетку рата, искрено прихватиле да победа буде крај рата. Зато је утврђивање кривице, након рата за рат који је завршен, политички и морално тако сумњива ствар. Или, као што каже Макс Вебер у свом чланку „Политика као позив“: „Уместо да као неке бабе након рата трагају за „кривцем“ – у ситуацији у којој је организација друштва произведена ратом – свако ко има мушки став и самоконтролу рећи ће непријатељу: 'Изгубили смо рат. Ви сте победили. То је сада готово. Хајде да сада видимо које закључке морамо извести у погледу *објективних* интереса и шта је главна ствар у погледу одговорности *за будућност*, што је у највећој мери задатак победника'. Било шта друго је недостојно и вратиће се као бумеранг“. А затим наставља: „Нација ће опростити ако су њени интереси оштећени, али ниједна нација не опрашта ако је њена част повређена, нарочито ако се то чини са затуцаним фанатичним морализмом. Сваки нови документ који дође на светло дана оживеће, и након много деценија, недостојанствене жалопојке,

83 Можда је кардиналност последица Другог светског рата у Југославији произвела овај доживљај да је прва Југославија нешто нестварно – не само да је прошла него да никада и није била “права” стварност. У дугом току социјалистичке Југославије садржај Другог светског рата био је далеко присутнији, стварнији и ефективно учинковитији од било чега што се десило пре 1941. Рат је био стално присутни део нове стварности.

мржњу и ниподаштавање, уместо да се допусти да се рат на свом крају сахрани, барем морално“.⁸⁴

4

Сваки мир је ограничен у времену и мора да се коригује и поправи с времена на време. Већина тих поправки дешава се у оквиру дефинисаних процедура унутар структуре мира (у складу са у том тренутку важећим законима), али ту је увек и чиста и сирова слобода као коначан лек и као крајњи извор рационалног живота, живота као подухвата који се састоји у постављању циљева и покушавању да се ти циљеви остваре. Рат који, као могућност, произлази из ове чисте и сирове слободе је отуда ма колико латентна ипак увек реална могућност – обично врло скупа и понекад избежива, увек ружна и неморална опција, у неком смислу чак апсурдна, али увек такође реална и у неким околностима не само погодна за решење сукоба који можда другачије тешко може или уопште не може да се реши, већ и неизбежива као једини начин одбране.

Својство привремености коју рат (не као латентна могућност него као стварни рат) има, омогућава да рат буде и веома кратак али то не мења природу ниједне од ових двеју иреверзибилних тачака – након почетка рата нормално стање и важећи закони су суспендовани и замењени скупом рационалних очекивалачких схема карактеристичних за природно стање (што омогућава да се, ако се следи политичка одговорност, капитулира на време и без сувишног губитка, мада неког губитка мора бити), а након краја рата артикулација мира више није иста, и онда ни свет у коме се живи више није исти већ је другачији. Моћ ових иреверзибилних тачака је огромна, у свакој од њих свет се кардинално мења. Живот за време рата тачно је онакав како га је Хобс описао⁸⁵, а живот после рата је другачији, за поражене радикално другачији. Ово је важно зато што постојање и артикулација

84 Max Weber, “Politics as Vocation”, u: M. Weber, *From Max Weber*, Oxford UP, 1958, p. 118. В. такође, М. Вебер, “Политика као позив”, у В. Глигоров, прир. *Критика колективизма*, Филип Вишњић, Београд 1988, стр. 88.

85 V. Hobbes, T.h. 1996. *Leviathan*, ed. by J. C. A. Gaskin, p. 84: “У том стању нема места за марљивост због неизвесности њене плодности, и зато нема никакве културе на земљи; никакве пловидбе нити добара који би се увезли преко мора; никакве изградње; никаквих средстава кретања....; никаквог знања....; па је живот у таквом стању усамљенички, бедан, јадан, скотски и кратак”.

одговорности зависи од локације унутар ове схеме. Оквир и природа могућег одлучивања кардинално се мења (у неком смислу се ограничава, у неком другом смислу се проширује) након сваке од ових тачака; као што смо видели након сваке од њих се мења оно што је могуће и што је немогуће учинити или избећи. Ова промена има за последицу да нешто што је било у домену слободе одлучивања, и што након одлуке постаје *активност*, после иреверзибилних тачака постаје *стање*, постаје нешто што није више само део људске праксе, како се рат уобичајено замишља, и постаје делимично чиста *појава*, нешто што се *дешава*, нешто што је претпоставка за реалност сваког одлучивања након те тачке. Неузимање у обзир ове чињенице игнорише разлику између жеље и хтења, између замишљања и поступања, између маштања и одговорности⁸⁶.

4. 1. Важно је нагласити да сама иреверзибилна тачка у потпуности зависи од поступака и догађаја који су се десили раније.⁸⁷ То се пре свега односи на поступке и догађаје у политичкој сфери (и у извесном смислу, ако се термин „политичко“ примерено дефинише као све оно што се тиче и других а не само актерâ који су директно укључени⁸⁸, само на такве, тј. политичке, поступке и догађаје⁸⁹). Овде спада широк спектар активности: историја активног (политичког) заузимања става, изношење мишљења и давање изјава, преузимање обавеза, историја целокупне претходне политичке активности. Коначна одлука (да се уђе у рат, или да се капитулира) долази скоро као природан догађај: као нешто што, када се гледа ретроактивно, увек изгледа неизбежно и практички нужно. (А и требало би да тако буде, иначе имамо непотребно и бесмислено ратовање ради ратовања, као да је рат сам себи сврха, без циља који треба да буде артикулисан у победи). Тако да у извесном смислу обе „одлуке“ представљају тачке кардиналног сужења опсега

86 О разлици између “желети” и “хтети” в. мој поменути чланак “Гумачење и вредновање”.

87 Кажем „десили“ и за поступке и за догађаје, јер поступци, да би били стварни а не тек само пука замисао о њима, морају да се „десе“ у времену (а разлици који их конституишу морају да постану стварни узроци у просторно-временском континууму). В. о овоме више у мојим текстовима „Етика и морал“, *Тхеориа* 2/2008 и “Срећа и морал” *Филозофски годишњак*, 20/2007.

88 О разлици између поступака који се тичу само делатника и поступака који се тичу и других а не само делатника, в. мој чланак “Self-Regarding / Other-Regarding Acts: Some Remarks”, *Prolegomena* 2/2006.

89 Појам политичког догађаја, узет стриктно фактуелно, односи се на каузалну моћ неког догађаја који може бити и потпуно природни догађај (потпуно независан од сваке људске делатности, нпр. неки земљотрес) да произведе учинке од политичке и историјске важности. В. “Морал и наше време”, у *Морал и наше време*, фн. бр. 95, стр. 112 (изд. 2005).

могућег одлучивања (одбрана је нормативно нужна, капитулација такође), у тачки у којој ниједна друга одлука и није (више) могућа.

То значи да је одлука до које је требало доћи већ била артикулисана и у стварности постала свршен чин у неком ранијем тренутку, пре него што је објављена и званично прихваћена. То је тренутак у коме је постало немогуће одлучити другачије него што је затим објављено. Објава је артикулација претходно успостављене стварности. Када је у питању почетак рата, то је тренутак када је постало немогуће избећи одлуку да се рат прихвати као решење сукоба, као правило одлучивања у постизању тог решења, и у том тренутку више ни највише власти немају стварну моћ да „зауставе“ рат. Када је крај рата у питању, то значи да се стигло до победе - а победа је одлука до које је требало стићи - да је та одлука у том тренутку коначно и неповратно артикулисана, да је она једна (институционална) чињеница и да је постала *fait accompli*, нешто што у извесном смислу треба само констатовати.

Ово има веома важан учинак на питање одговорности за поступке који ће уследити *након* тих тачака. После почетка рата више није могуће очекивати заштиту закона у обезбеђењу предвидивости у реализацији успостављених очекивања (сам домен успостављених очекивања се драстично сужава), и одбрана ступа на сцену дајући пун капацитет оправдалачких разлога да се чини оно што иначе није дозвољено да се чини, да се имају „права“ која се нормално не могу имати. После капитулације ратни „закони“ више не „важе“ и више није дозвољено чинити, ни за победника, оно што је било дозвољено раније.

Артикулација одговорности се мења зато што се оквир могућег, а онда и допуштеног и забрањеног, мења, и овај оквир постаје једна тврда чињеница која мора да се узме у обзир у вредновању поступака који се чине или не чине. Једна од најважнијих последица активирања иреверзибилне тачке почетка рата јесте успостављање кардиналне разлике у типу одговорности за рат и у рату.

Иреверзибилност тачке почетка рата⁹⁰ чини нужном дистинкцију *ius ad bellum/ius in bello*. Када рат једном почне онда више нема практичног смисла питати зашто је почео већ се мора одлучити да се ради под претпоставком да је он ту, да је то сада стварност (као и свака друга стварност), и да смо у *тој стварности*.

То да није морало тако да буде више није релевантно. А на бојном пољу наступа ситуација „он или ја“, која нема директне везе ни са узроцима рата а камоли са разлозима зашто су ти узроци настали. Али ту се суочавамо са важним моралним проблемом: као облик одлучивања, без обзира на то што спада у домен слободе, рат не може да се третира као нужан. Он је *постао* нужан производњом узрока нерешивог (на други начин) сукоба, али не види се да је неизоставно било нужно да се тај сукоб „одгаји“, да се узроци који га испостављају као стварну и нормативну нужност стварно и појаве (да се допусти да се они појаве). Иреверзибилност тачке почетка чини рат врстом стварности која детерминише, и успоставља разлику за одговорност за поступке производње рата (пре те тачке) од одговорности за поступке у рату (након те тачке). Немогућност прекида рата чини учеснике у њему у извесном смислу заробљеницима ове стварности (као што смо сви ми и иначе заробљени у стварности у којој живимо, ма колика била моћ наше имагинације да замислимо неку другу стварност: све што можемо постићи у животу ограничено је на скуп реалних могућности у нашој ниши стварности). То што је сама та стварност произведена слободном одлуком не мења чињеницу да она, та стварност, испоставља детерминацију могућих поступака која детерминише и могућност њиховог оправдања, *чинећи учеснике у рату начелно неодговорним за сам рат и мењајући облик њихове одговорности за оно што чине*.

4. 2. Категорија одбране, која би требало да представља једино оправдање за рат, овде не може ништа помоћи, јер је њена оправдавачка моћ већ истрошена у оправдању да се рат прихвати као решење сукоба (уместо да се одмах капитулира).

⁹⁰ Почетак рата, чини се, радикалније мења стварност него његов крај, можда и зато што би крај требало да, без обзира на све разлике које уводи, представља неку везу са нормативном стварношћу од пре рата (нарочито када је у питању очување колективног политичког идентитета страна у рату). То је можда разлог зашто је лакше започети рат него га завршити: када једном почне онда га више није могуће зауставити (до победе или пораза), није могуће просто стати и подразумевати да није ни почео. Рат се не може прекинути; он се може скратити или продужити, али заустављање рата није у домену слободног одлучивања (као што је, можда, било то да се у њега и не уђе).

Оно чему прибегава *теорија праведног рата* јесте заправо искривљавање појма одбране, замена једног његовог значења, нормалног или основног, једним другим његовим значењем које је обogaћено вредносним набојем суштински идеолошког или религијског (а заправо парцијалног, пристрасног) садржаја. То се чини тако да се уместо самоодбране, одбране *себе* и *својих* закона од напада, уводи појам *одбране онога што је вредно да се брани*, односно да се неко, у релевантном смислу (локално) *прихваћено*, стање ствари третира као рђаво и да би то стање „требало“ променити. Ово нас директно уводи у аксиолошки занимљиву ситуацију у погледу дефиниције вредности: реализација свог циља, оног који је фактички постављен и тако постао предмет успостављеног интереса управо је оно што конституише вредност, а онда изгледа наизглед логично претпоставити да је одбрана те вредности (остварење тог циља) оправдана – зато што је вредна. Реализација сваког постављеног циља заиста јесте вредност, за оног ко је циљ поставио, и ако је та реализација стварно могућа онда је и та вредност стварна. Али из тога још не следи никакво опште оправдање. Иако је реализација сваког постављеног циља вредна – за оног ко је циљ поставио – не значи да је свако постављање неког циља самим тим такође вредно⁹¹. Успешна реализација крађе је вредност за лопова, али сама крађа није у истом смислу вредност, чак ни за самог лопова. За постављање циља не важи она морална неутралност која важи за његову реализацију. И зато је одбрана оног што је вредно да се брани тако опасан појам:

91 Привид снаге овог оправдања долази из разлике у врсти оправдања и начина функционисања оправдавачких разлога у ова два типа случајева: успех у извршавању датог обећања јесте, узет сам по себи, једна позитивна вредност, као што је кршење обећања негативна вредност, независно од вредности самог обећања – али је сасвим могуће да неко обећање није ни требало дати јер постоје добри разлози да се то обећање не да. Ова разлика одражава разлику између, како их назива Џон Серл, “унутрашњих” и “спољашњих” питања (v. J. Searle, “How to Derive ‘Ought’ from ‘Is’”, *The Philosophical Review* 78:1 (1964), прештампано у многим антологијама; в. такође Ј. Бабић, “Мета-етика”, *Тхеорија* 1-2/2006, стр. 115фф, опширније у “Сearлеова теорија говорних аката и ’јесте-треба’ питање”, *Филозофске студије* IX (1977). Снага разлога који се примењују “унутар” неке институције долази из њихове чињеничности, засноване у томе што се подразумева да је у оквиру неке институције већ успостављено, конститутивним правилом те институције, оправдање оних поступака који припадају тој институцији јер је већ донесена одлука о прихватању тог правила. Прихватање правила обећања, већ самим чином давања обећања, производи обавезност позитивног вредновања и прихватања свега што води остварењу обећања. На сличан начин постављање неког циља повлачи начелно прихватање позитивног вредновања за сва средства која воде реализацији тог циља. Питање да ли је обећање требало дати или да ли је тај циљ требало поставити, иако и даље у домену укупне слободе, не спада у исти домен као и питање оправданости употребе тих средстава. На то питање је *via* фацти већ одговорено чином давања обећања. На сличан начин прихватање рата као правила одлучивања (оправдање *ius ad bellum*) повлачи прихватање оних средстава која воде победи (оправдање *ius in bello*), све док је позитивна вредност победе већа од негативне вредности употребе тих средстава. У томе се састоји суштина пропорционалности као мере “потребе” или “нужде”. Али величина позитивне вредности победе зависи, наравно, и од интезитета заинтересованости за победу који је, поред осталог, изражен и у степену одлучности да се она оствари.

„одбрана“ се може схватити и као део процеса реализације, зато што све што спречава реализацију угрожава онај интерес који реализацијом треба да се афирмише. Одбрана свог циља део је процеса остваривања и у неком смислу је еквивалентна залагању за реализацију тог циља. И онда „одбрана“ постаје појам који означава велику, повећану, одлучност да се постављени циљ оствари.

Тиме се отвара могућност да се неки (наш) *напад* интерпретира као *облик одбране*,⁹² иако се не брани ништа што је (већ) *било* „наше“, или пак нисмо „ми“ ти који то нешто бранимо (него то чини неко за нас), или то није само или примарно „наш“ интерес већ се ради о интересу који је у *сукобу са* неким туђим интересима и то потенцијално таквим да су туђи интереси нечији витални интереси а наши интереси или засновани у егоистичкој жељи да од других отнемо нешто што је дотле њима припадало или пак у нашем убеђењу да имамо право и дужност да другима наметнемо нешто против њихове воље (а по нашем мишљењу можда за њихово добро). Сукоб и одбрана нису иста ствар нити се нужно поклапају.

Оно што производи лакоћу са којом се прихвата овај приступ јесте у директној вези са начином успостављања вредности: вредност се конституише заинтересованошћу за свој предмет–интерес је у основи вредности. Незаинтересованост, равнодушност, укида вредност. Али велика заинтересованост лако може произвести не само вредност (тј. интерес) него и привид оправдања да се у реализацији тог интереса игноришу или уклоне легитимни други – обично туђи – интереси, који понекад имају надмоћно морално оправдање. И тако ће се десити да ми нападамо убеђени у оправданост напада као средства реализације неке у нашој перцепцији велике вредности (на основу наше велике заинтересованости за ту вредност) и да тиме друге доведемо у ситуацију да бране *себе*, такве какви јесу, од нашег напада, који се можда састоји само у томе да хоћемо да их приведемо неком добру, да их учинимо „бољим“, нпр. цивилизованим. Њихова самоодбрана претвара наш напад, или предузимање активности реализације нашег циља, у одбрану онога што ми сматрамо вредним одбране, тј. њихова самоодбрана претвара

92 О томе како се све може тумачити одбрана и самоодбрана V. Cheyney Ryan, “Pacifism and Just War Theory: The Critique of Actually Existing War”, *Filozofski godišnjak* 25/2012.

наш напад у одбрану онога до чега нам је стало. И имамо сукоб између (њихове) самоодбране и (наше) одбране нечега што је вредно бранити. Логика конституисања вредности – да се вредност конституише актом заинтересованости за садржај вредности – отуда са одређеном нормативном нужношћу производи сукоб у којој заинтересованост за непомирљиве циљеве истрајава, иако је можда само једна од те две заинтересованости усмерена на самоодбрану, тј. има за свој предмет одбрану идентитета (личности или нације), док друга заинтересованост има неки други садржај, који се не мора на релевантан начин тицати оних који у том сукобу бране себе. *Поштовање* и *снага* (снага уверења, или снага да се реализује оно што се жели) могу доћи у директан сукоб: нападачево непоштовање нападнутих се онда у одбрани успоставља као реципрочност непоштовања циљева оне друге стране, што нападачу даје привид моралне једнакости са нападнутим.

У таквим ситуацијама се не „брани“ нужно неки стварно успостављени нормативни поредак живота (неки важећи закон) већ *нека вредност*, која може бити још сасвим нереализована и само замишљена⁹³ - неки *предлог* (или захтев) за конституцију вредности. Тако напад добија необичну вредносну конотацију: уместо да буде, што се нормативне стварности тиче, барем за браниоце нешто аналогно пуком природном догађају који се третира као извор опасности (без обзира на то што у производњи те опасности учествују слободни људи, од којих су неки одговорни за напад⁹⁴ а неки само у њему учествују⁹⁵), напад се вреднује према природи циља због кога се предузима. Тако ће вредност циља одредити аксиолошку и моралну вредност напада: ако је циљ због кога се напад врши

93 У томе нема ничег начелно неисправног: вредности нормално настају на тај начин – осим што овај моменат добија своју посебну важност у рату, јер нема начина да се намеравана реализација неке још непостојеће вредности значи као “одбрана”! Вредности настају реализацијом постављених циљева, тј. остварењем намера, али када се једном реализују оне постају (свршене) институционалне чињенице које више нису предмет намере – и могу да се бране (од других намера, од промене, од напада). Још нереализоване вредности не могу да се бране, оне могу да се разматрају, да се предлажу, па и да се намећу, али је очигледно да ово последње има проблема са дистрибуцијом слободе: вредности које се намећу су вредности само за оног ко их намеће а не и за оног коме се оне намећу. То је разлог зашто је то изван домета могуће одбране: наметање је управо супротно одбрани. Зато је омнибус појам “одбрана оног што је вредно да се брани” истовремено тако моћан и тако морално споран: споран је управо зато што је тако моћан, што може да оправда превише – да оправда напад интерпретирајући га као “одбрану”.

94 А онда им се може и судити, ако напад не успе, али што би заштитило неуспешне бранитеље од истог таквог суђења, тј. не би отворило врата да се неком „суди“ само зато што се бранио. О овоме в. поглавље „Ратни злочин као злочин пораза“, гл. 8 у мојој књизи *Морал и наше време*.

95 Па би за њих важила теза о „моралној равноправности војника“, што повлачи да су војници *prima facie* – у ономе што у том својству раде – невини.

„праведан“ онда ће и напад бити „праведан“ а одбрана, следствено, „неправедна“, односно она и неће бити одбрана јер оно што се брани у себи садржи *исправан разлог за напад*. Ово је сложено питање, и наравно да је могуће, и са рационалне и са моралне стране, да напад буде праведан а одбрана неправедна, као што је сигурно да одбрана има своје границе, и оне нису само у ограничењу средстава који се могу употребити за одбрану већ и у томе шта све може да се оправдано брани. Али закључити из овога да се то може и *правно* регулисати, па још у контексту имагинарног *међународног права* (које је, како му име каже, *међународно, интернационано*, па зато није изворно већ изведено право које се артикулише у односу између стварних законодавних воља и зависи од њих јер није у стању да директно представља ниједну стварну законодавну вољу) води у сада владајућу идеју, и идеологију, да постоји неко ко ће *одлучити* – не питајући никога другога – који напад је праведан и која одбрана је неправедна.

Управо то је главна карактеристика теорије праведног рата: да је праведно нападати за правични циљ, и да је онда неправедно бранити се од таквог напада. Ту се губи свака симетрија и свака претпоставка о иницијалној једнакости у могућности да било која страна изгуби рат. Бласфемична садржана у овој претпоставци је веома чудна, јер су управо хришћани „измислили“ и били најревноснији заговорници ове доктрине (не треба се онда чудити лакоћи са којом је та цивилизација могла да организује вишевековну серију крсташких ратова). Али и њихови савремени секуларни наследници, они који од *демократије* праве религију не схватајући да је тиме напуштај⁹⁶, полазе од „унилатералне“ дефиниције

⁹⁶ Демократија представља власт народа, који је по претпоставци једна целина у којој је могуће остварити политичку репрезентацију кроз избор оних који ће владати нама и уместо нас (јер је практички неизводиво да то сами чинимо). Али да би то било уопште могуће мора се остварити и други услов, слободни пристанак, сагласност (цонсент), који ће учинити да ја ту власт и њене носиоце третирам као своје представнике, тј. да узимам да они спроводе моју вољу (па и када примењују законе, које сам заједно са другима донео, и на мене). Да би то имало смисла морају и избори имати смисла. А они ће имати смисла само ако постоји слобода одлучивања. На политичком плану, поједностављено, та слобода стварно постоји ако постоји стварна могућност да политичка мањина постане (помоћу политичког убеђивања које се састоји у понуди добрих разлога за промену) политичка већина. А ово је могуће само ако су политичка мањина и политичка већина делови исте целине, да је мањина део оног истога чега је и већина део (део истог колективног идентитета који одлучује). Само тако одлуке већине могу постати обавезујуће за мањину – јер се може рећи да је воља већине воља свих, и мањине која је, учествовањем на изборима, пристала да игра ову игру колективног политичког одлучивања. Тако се избегава опасност од „мајоризације“, наметања своје (парцијалне) воље свима, или другима. Далеко од савршенства колико смо од тог савршенства далеко као ограничени и погрешиви какви јесмо, ово изгледа једини начин да се закон заснује у вољи свих и добије морално покриће за своју примену:

„правде“ у ономе што би требало да је означено „праведним ратом“, мењајући појам „одбране“ од самоодбране у одбрану онога што вреди бранити, што је наизглед у савршеном складу са принципијелним оправдањем да је „више добра боље него мање добра“ али заборављајући да је вредност среће зависна од слободе, односно да свако има, јер мора да има да би среће уопште било, право да сам формира појам о ономе што ће га учинити срећним⁹⁷, и да је политичка разноликост а не политичка униформност и монолитност оно што је у складу са поштовањем (туђе) слободе: на свакоме је да одлучи о томе шта су његови конкретни (када је у питању колектив онда су то политички) циљеви, тј. шта хоће а шта неће. Вредност правде, која у овој схеми стоји у простору између вредности слободе и вредности среће, отуда не може, или бар не може тако лако како мисле некадашњи и садашњи заговорници теорије праведног рата, и некадашњи и садашњи крсташи (спроводиоци те теорије), да се артикулише независно од било каквог релевантног односа према слободи, индивидуалној и колективној. Симплификована идеја да је индивидуална слобода обезбеђена (а колективна тиме наводно обеснажена) кроз претпоставку да је одређени тип артикулације и дистрибуције среће нужан и од било чије воље независан израз „слободе“ (као нечега што *налаже рационалност*), наизглед али неуспешно обезбеђује да је задовољен захтев правде. Али не може бити правде у “праведном нападу” који, у стварима које се тичу оних који се бране, ниподаштава њихову вољу као ирелевантну јер је, по претпоставци правда изнад свега, њена сврха обезбеђење среће а слобода, нарочито колективна слобода, само једна назадна илузија.

наши закони су постали моји закони (то су закони моје државе коју сам, са другима, направио) и они ме обавезују, док ме туђи закони не могу обавезивати на тај начин (јер то није моја већ туђа воља која ми се намеће, вид насиља). Изгледа да је демократија заиста нужна за моралну заснованост валидности закона али да истовремено она нужно мора бити „национална“, тј. мора бити артикулисана у стварним колективима који су способни да доносе одлуке, да формирају целину у којој ће све мањине бити део истога чега је и већина део. Међународне схеме су онда само неки договор или уговор, или скуп таквих уговора, који такви колективи међусобно договоре, „ратификују“. Без ове ратификације нема међународног права. В. о овоме више у мојој студији “On State, Identity and Rights: Putting Identity First”, *International Journal for the Semiotics of Law*, 25 (2012). Покушај да се демократија насилно интерпретира као “међународна” легитимизује покушај универзалног наметања (неких) политичких циљева према неком опису или критеријуму који не захтева пристанак оних на које се примењује, у принципу исто оно што смо имали у хришћанству (и крсташким ратовима).

97 Упор.. И. Кант, 4:418.

5 Непријатан закључак из свега што је претходило у овој студији јесте да рат не може да се оправда, да теорија праведног рата не може дати оправдање за рат, као што не може оправдати ни промену или проширење појма “одбране” укључивањем у значење те речи многих атрактивних, заводљивих, привидно неодољивих, вредносних садржаја тако што ће из синтагме “самоодбрана” избрисати префикс “само-“. Али са друге стране учествовање у рату није покривено овом карактеризацијом. Или, поједностављено, можемо рећи да *морал забрањује рат али не забрањује нужно и учествовање у њему*.⁹⁸ За оне појединце, као и многе групе од којих су неке солидно артикулисани колективи, који учествују у рату то може бити, без обзира на сву у теорији демократије правилно изведену аргументацију о одговорности народа за ратове у којима учествују⁹⁹, ствар која њихове поступке јасно раздваја од поступка претходно донесене одлуке да се рат прихвати као средство одлучивања. Као различити поступци, или скупови поступака (или пракси) одговорност у ова два типски различита случаја је и фактички различита и подложна различитим критеријумима евалуације.

Отуда су *ius ad bellum* и *ius in bello* две различите ствари, и док се *ius ad bellum* у оправдавачком капацитету означеном првом речју (*ius*) односи само на то да одбрана, и ништа више, може дати *морално оправдање* за рат, дотле поступци у *рату* подлежу независном вредновању, и могу бити морално исправни или неисправни само под претпоставком моралне једнакости војника. Иначе ћемо имати, као што имамо, арогантну и суморну доктрину о “праведним и неправедним војницима”, о “*good boys and bad boys*”, доктрину која ће директно негирати принцип универзалног хоспиталитета¹⁰⁰ допуштајући “добрим војницима” да, иако нису ни туристи ни трговци, у туђим кућама, далеко од своје куће, уређују туђе животе. И онда морају да се врате својој кући, у своју земљу, и да својим суседима

98 Стварност је сложенија него што бисмо ми у својој епистемолошкој комозији (или лењости) могли пожелети, и зато је вредност једноставности, која, према Окамовом бријачу, заиста јесте вредност и врлина, ипак нижа од вредности истине. Могуће је да је ова епистемолошка потреба за једноставношћу (заснована можда и у другим разлозима, поред потребе за епистемолошким комфором који би искључио слободно, тј. неизвесно, одлучивање) извор симплицистичких и у суштини идеолошких схема каква је нпр. пацифизам. Све те схеме су суштински манихејске, оне „не допуштају“ мешање „добра“ и „зла“. Као да зло није нужан могући предмет избора слободне воље, и тако нужан састојак дефиниције личности, и онога што уопште омогућује да, поред ствари, постоје и личности. В. о овме моје студију “*Toleration vs. Doctrinal Evil in Our Time*”, *op. cit.*

99 Упор. И. Кант, 6:315.

100 В. И. Кант, 8:358.

објасне како су их, те суседе, “бранили” од оних који те суседе претходно нису нападали, тако што су се борили да “свет направе бољим” тако што ће “укинути” могућност да се “зло” уопште деси тако да се оно “унапред” предупреди и тако учини “немогућим”¹⁰¹. Идеја да се свет “прави бољим” ратом веома дубоко крије своју манихејску природу али та природа је свеједно ту. Изгледа да несретни Августин није успео да избегне оно што је највише критиковао, и да га клетва дуализма прогони хиљадама година, кроз морално непотребно¹⁰² насиље да би се свет учинио савршеним и тако “спасао”.

Ипак, без обзира на ову начелну одредбу да само одбрана може дати оправдање рата, треба, у оквиру анализе граница тог оправдања, указати на један важан момент. *Ius ad bellum* обухвата, укупно гледано, и *производњу узрока рата*. Може се разложно рећи да је морално неисправно производити узроке рата, узроке будућих ратова. Ово је савршено тачно, као што је тачно да је злочин свесно и намерно производити такве узроке. Али то није ни једноставно ни лако зато што *није могуће знати унапред* који од узрока које производимо – а производимо узроке будућих појава шта год да чинимо – представља допринос производњи будућег нерешивог (нерешивог другачије осим ратом) сукоба. Јер, да ли ће нешто што ми данас чинимо бити међу факторима који ће стварно, *реалитер*, учествовати у производњи таквих узрока у великој мери зависи од *онога што ће се десити касније*, од акумулације многих ситних састојака садржаних у променама и великих и непредвидивих разлика које те промене производе у социјалном ткиву и у мрежи укупних веровања. То производи промене у вредностима (које тек настају, полако и неприметно), интересима (који се развијају и мењају), структури и волумену

101 Или бар, по цену великог понижења оних који се, по нечему, разликују, макар умањи и учини за нијансу мање вероватним. Али оно што овде пада на памет јесте да је можда управо супротно случај: да ће се „предупређивањем“ („pre-emption“) само учинити да оно што се можда не би ни десило ипак деси. Јер, слобода се не може „победити“ (осим уништењем човечанства).

102 То што је велики део савременог ратног насиља морално непотребан не значи да је он „непотребан“ и у сваком другом смислу. Питање је, међутим, какав је коначни морални статус тих „потреба“: супротно раширеној предрасуди понекад изгледа да је разбојничку жељу за освајањем и отимањем лакше оправдати (на један од два начина – или као редистрибуцију по претпоставци неправедно распоређених добара [нпр. природних ресурса] или као захтев да се прилике за експлоатацију и конзумацију [тих истих ресурса или пак “људских ресурса”] искористе а не да се ове прилике оставе “неискоришћене”), од ове есхатолошке и у суштини манихејске жеље да се свет једном коначно цивилизује, култивира, демократизује, по цену тоталитаризма и радикалног ограничења слободе и приватности. О овом последњем в. R. M. Her, “Mir”, *Gledišta* 9-10/1985.

убеђења, предрасудама, нормама, обичајима, законима, што све представља неразлучиво поље увелико непрозирне будућности. Наша одговорност за производњу узрока будућих ратова налази многа извињења и оправдања, као што су искреност у ономе што верујемо да су чињенице, непредвидивост многих комбинација будућих узрока, итд, али главни момент у ограничавању те одговорности јесте управо ово непознавање будућности, нарочито даље будућности у којој ће се, по претпоставци, ти сукоби (просто) појавити као резултат дуготрајног рада многих узрока и дуготрајног и упорног таложења разлика које доносе промене које се дешавају у току времена.

Ово је и епистемолошки и морално веома нелагодна позиција јер повлачи да не знамо, и не можемо знати, даље и дугорочније последице онога што чинимо па не можемо избећи да будемо саучесници у производњи будућих сукоба, будућих ратова, или да допринесемо енергији која ће спречити да се ти сукоби реше на миран и ненасиљан начин. Искреност и добра намера, мада драгоцене, не само да нису довољни већ могу да се извргну у своју супротност. Знање, стрпљење, самоконтрола, све оно што је супротно гносеолошкој и свакој другој охолости, су нужан додатак искрености и добре воље да би се потенцијално погубни учинци природне рањивости и погрешивости колико-толико избегли. Јер, мир је нестабилан и ма колико био драгоцен, он захтева будност, озбиљност, одговорност, мудрост и храброст не само вођа него и целог народа, да до ситуације потребе за одбраном не би ни дошло.